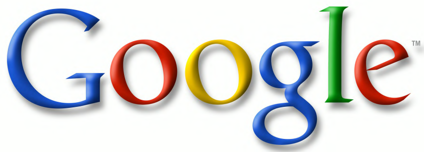

VENTIO SANCTAE CRVCIS

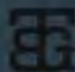
ACTORVM CYRIACI PARS I. LATINE ET GRAECE

YMNVS ANTIQVS DE SANCTA CRVCE

TESTIMONIA INVENTAE SANCTAE CRVCIS

CONLEGIT ET DIGESSIT

ALFRED HOLDER

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

MDCCCLXXXIX

INVENTIO SANCTAE CRVCIS

ACTORVM CYRIACI PARS I. LATINE ET GRAECE

YMNVS ANTIQVS DE SANCTA CRVCE

TESTIMONIA INVENTAE SANCTAE CRVCIS

CONLEGIT ET DIGESSIT

ALFRED HOLDER

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

MDCCCLXXXIX

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEVBNERI

WILHELMO NICOLAO DV RIEV

PER QVINQVE LVSTRA BYBLIOTHECARIORVM DECORI

EX ANIMI SENTENTIA GRATVLATVR

EDITOR

191909

PRAEFATIO.

De inuentione sanctae crucis narrationum ultima propago est actorum Iudae-Cyriaci pars prior multis libris Latine tradita, quorum antiquissimum, dum proximo anno Parisius dego, a memet descriptum cum aliis codicibus partim ex mea ipsius supellectile sumptis partim ex **Hermanni Vseneri** uiri clarissimi penu depromptis conferre mihi contigit. Idem uir doctissimus et huius quidem generis antiquitatum profecto peritissimus, qua summa semper erga me solet esse humanitate, omnia, quae et conlecta habebat et ingenio perspecta, in meum usum concedere non est dedignatus. TV uero

WILHELME NICOLAE DV RIEV

quem ut locupletissimum eundemque liberalissimum librorum largitorem omnes homines eruditi gratis animis uenerantur, TVOS codices per totum terrarum orbem iactatos tanquam ex longo itinere desiderio almae patriae reduces resumere hodierno die sollemni non recusabis. Ergo etiam Cyriacus TVVS, quem ante hos nouem ferme annos, ut domi conferrem, Leyda ad me misisti, hodie quodam modo excultus ornatusque ad te, Dyriace, redire audet: qui si TIBI probatus fuerit, uix erit quod maiore me adficiat laetitia.

Iam uero ad enumeranda instrumenta critica transeamus.

ACTORVM CYRIACI CODICES LATINI.

A = codicis Parisiaci lat. 2769 olim Colbertini 3653 siue Regii 4235, 3 membranei foliorum 162 pars prima binione, duobus quaternionibus et tribus foliis constans, saeculo VI/VII litteris uncialibus scripta, alta 0,235 metr., lata 0,177 m., uersuum in singulis paginis 31, continet haec:

f. 1—4′ SERPENS — IMPIORUM TAMQUĀ = Eucherii formularum I c. 4 § 77 — c. 6 § 39 ed. Pauly p. 36, 16 —42, 5 = Pitra p. 526—531.

f. 5—14, 7 SUS MULTA — INUENIES = Eucherius I c. 7 — c. 10, 24, p. 44, 15—56, 8 Pauly = p. 533—543 Pitra.

f. 14, 8—14′ INCP DE GRECIS NOMINIBVS

ACCIPE NUNC CITERORUM NOMINUM SIGNIFICATIONES — f. 15 ANACEFALEOSIS · RECAPITVLATIO

INC DE PONDERIBUS

TALENTUM EST · P · LXII · · · SICLUS AUTEM · XX · OBULUS HABET = Isidori opp. IIII 525 app. 20 ed. Areual.

f. 15′—21′ INC ADVENTIO SANCTAE CRVCIS. Autumno anni LXXXVIII Parisius litteras unciales in minutas transcripsi, nisi quod nominum propriorum et enuntiatorum initia ad nostrum morem redegi.

Scripturae compendia haec sunt:

æ = ae u. 9. 231. 258. 271.

ā = am 57. 305. 315.

aR̄ = arum 386 (*bis*).

AUG̅ = Augustus 11. 19. 48.

c = e 189. 277. 303.

ƌ = dixit 15. 73. 93. 115. 126. 130. 146. 196. 198.

200. 203. 207. 208. 210. 214. 216. 279. 299. 325. 365. ꝺ = dixerunt 33. ꝺꝺ = dixerunt 122.

ꝺı = Dei 172. ꝺī = Dei 2. 31. 34. 38. 74. 121. 144. 319. 388. ꝺm̄ = Deum 337. ꝺs̄ = 26. 31. 230 (*bis*). 251. ꝺ̄s̄ 247.

ꝺN̄e = domine 162. 254. ꝺN̄e 264. 266. ꝺN̄Ī = domini 44. 51. 52. 53. 65. 105. 372. 390. ꝺN̄m̄ = dominum 99. 100. 225. 286. ꝺN̄m 330. ꝺN̄Ō = domino 58. 332. ꝺN̄s = dominus 170. ꝺN̄S̄ 328.

ꝺN̄ICa = dominica 284. ꝺN̄ICO 347.

ē = em 32. 62. 67. 68. 108. 159. 183. 195. 219. 224. 237. 283. 295. 339. 373. 378.

ı̄hu = Ihesu 44. 290. 308. 310. 332. 373. ıh̄U 62. ıhU 58. ıhŪ 50. ı̄hm = Ihesum 121. 131.

ĪN̄C̄ = incipit 1.

K̄āL̄ = kalendas 383.

m̄āĪ· = maias 383.

N̄ = nostri 52 = nostro 58. N̄Ī = nostri 44.

ŌR̄ = orum 4.

℞ = responderunt 32.

S̄C̄ā = sancta 346. 386. 389. sC̄ām̄ = sanctam 67. S̄C̄e = sancte 27. 59. 333. S̄C̄Ī = sancti 54. 358. S̄C̄ĪS̄ = sanctis 49. 73. 170. S̄C̄m̄ = sanctum 52. 372. 377. S̄C̄Ō = sancto 49. 164. 299. 321. 381. S̄C̄S̄ = sanctus 239 (*ter*). 330.

S̄P̄Ī = spiriti 54. S̄P̄S̄ = spiritus 358. S̄P̄Ū = spiritu 49. 299. 313. 320.

Ū = um 14. 16. 18. 20. 46. 95. 127. 193. 252. 260. 266. 268. 286. 331. 340. 358. 363. 377.

xpe = Christe 263. xpi = Christi 17. 21. 44. 46. 50. 96. 222. 273. 276. 305. 316. xpi 62. 64. xpm = Christum 373. 384. xpo = Christo 58. 164. 257. 307. 310. 332. 339. xps = Christus 143. 145. 300. xpu = Christu 167.

xpiani = Christiani 34. xpianorum 43.

f. 22—23′ exurge dne non praeualeat homo apostoli — explicit de arborem ficulnea

auis | In hoc corpere continetur cosmografia idest mundi describtio | auis

IN HOC CORPERE
CONTINETVR
COSMOGRaFIa
IDEST
MVNDI
DESCRIBTIO

De reliquis partibus codicis cf. *Montfaucon*, Bibliotheca Bibliothecarum Manuscriptorum noua II (Paris. 1739) p. 982 et *Mellot*, Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae regiae Parisiensis. III (Paris. 1744) p. 329.

B = codex monasterii sancti Galli 225 [olim D. n. 218] membraneus saec. VIII. ex., 478 paginarum, alt. 0,248 m., latus 0,157 m., descriptus in Breuiario librorum de coenobio sci Galli confessoris Christi [cod. Sangall. 728 saec. VIIII] p. 11 ed. *Weidmann*, Geschichte der Bibliothek von St. Gallen. (1841) p. 379: 'Item liber differentiarum Ysidori. et alia non nulla. in uol. 1. (*superscr.* totum mendacium et inutile)' et a Gustauo *Scherrer*, Verzeichniss der Handschriften der Stiftsbibliothek von St. Gallen (1875) p. 80 sq. In-

uentio s. crucis extat in paginis 146—166, quae sunt uersuum uicenorum quaternorum. Codicem beniuole intercedente **Wilhelmo Brambach** u. cl. ab **Idtensohn** uiro admodum reuerendo qua est liberalitate huc missum ipse contuli.

C = codex Wulfenbutelanus olim monasterii S. Petri Wizanburgensis nr. XLVIII membraneus quadratus saeculi VIIII. exeuntis aut X. ineuntis. Paginae duplices columnas habent uersuum uicenorum septenorum. Exaltationem sanctae crucis ἀκέφαλον excipit eiusdem Inuentio fol. 3 col. 1—8 col. 2.

Accuratissimo **Hermanni Vsener** exemplari usus sum, cui etiam ea debentur, quae *M. Bonnet* in Supplementi codicis apocryphi I: Acta Thomae (Lipsiae 1883) p. XIX et *R. A. Lipsius*, Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden I (Braunschweig 1883) pp. 122. 124 sq. 155 sq. disputauerunt.

D = codex Carolsruhanus inter Augienses membraneus XCI saeculo X. exeunte aut XI. ineunte scriptus, 124 foliis constans bipartitis, altis 0,319 m., latis 0,254 m. Singulae paginae uiginti septem uersus habent. Lectionarium est. Fol. 103^r. col. 1—106^r. col. 1 lectio de inuentione sanctae crucis exhibetur inter s. Leonis sermonem 72 cap. 1—2 [Opp. ed. Ven. I (1753) c. 285—286] et exaltationem eiusdem crucis. Librum ex eodem fonte, quo *C*, descriptum ipse contuli. Vtriusque codicis consensum nota *C'* signaui.

E = codex Leidensis Vossianus latinus in octauo nr. 86, saeculo X scriptus, foliorum 85 non diuisorum, tricenis uersiculis in pagina constantium, 159 × 99 millimetr. Librum origine Treuericum, qui a. 1603

Pauli Petauii, deinde Isaaci Vossii fuit, a. d. XII. kal. maias anni 1880 **W. N. Du Rieu** beneficio ad me transmissum totum exscripsi; descripsi in libello: Lex Salica emendata nach dem Codex von Trier-Leyden (Vossianus Lat. oct. 86). Leipzig 1880 pp. 38—42.

EDITIONES.

1) Bonini *Mombritii* Sanctuarium c. a. 1479. Vol. I fol. CCXII^r. col. 1—CCXIII^v. col. 2: Sanctæ Crucis inuentio. Librum rarissimum [Hain. * 11544] a **Georgio Laubmanno** et **Sigismundo Riezler** bybliothecae Monacensi praefectis humanissimis commodatum contuli.

2) In Actis Sanctorum 4. maii Tom. I. Antuerpiæ 1680 p. 445 D—448 A 'ex quatuor MSS. [S. Martini Treveris, & S. Maximini ibidem, atque membraneis codicibus duobus, in nostro Musæo asseruatis] et Mombritio' cum commentario praeuio Danielis *Papebrochii* p. 439—445.

Narrationem Latinis codicibus traditam e GRAECO sermone uersam esse scribendi color manifesto arguit. Genuinus textus in bybliothecis latere uidetur. In Actis Sanctorum die 3. maii I. p. 362 F codex Vaticanus 866 euocatur, quem editum esse a Iacobo *Gretsero* suspicamur [Opp. t. II (Ratisbonae 1734) p. 426 C—429 A]: Εὕρεσις τοῦ τιμίου σταυροῦ (*Incipit:* Ἔτους διακοσιοστοῦ τριακοστοῦ τρίτου) praemissa p. 425 D—426 C Ὀπτασία Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως περὶ τῆς εὑρέσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ab eodem Gretsero exscriptus est:

Codex Graecus Monacensis 271 [Electoralis, olim

Andreae Schotti], chartaceus, in quarto, constans foliis 120; ubi f. 97—99 est Λόγος τῆς εὑρέσεως τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ manu Maximi Margunii Cytherorum episcopi c. a. 1585 scriptus. Cf. Beyträge zur Geschichte und Literatur. Herausg. von J. Ch. Freyherrn von *Aretin*. Bd. V. (München 1805) p. 230—256 = Catalogus codicum manuscriptorum Graecorum bibliothecae regiae Bavaricae · Auctore Ignatio *Hardt*. Tomus III. Monachii, 1806. p. 128—134.

Nos Gretseri editionem [Opp. II p. 417 C—425 C] repetere satis habuimus.

Hymnvm de sancta cruce Latinum quinto ut uidetur saeculo ad Graecum exemplar confectum post Franciscum Iosephum *Mone* (Lateinische Hymnen des Mittelalters 1853. I n. 102 pp. 134—137) ad fidem codicis Augiensis CCXLIIII saeculi X. exeuntis aut XI. ineuntis, 0,214 × 0,144 metr., fol. 76′—78′ accurate expressi. Ibi post hymnos 'Aeternus orbis conditor' (n. 25 Mone), 'Virgo Maria digna parens Dei' (n. 573 M.), ante hymnum 'Factor orbis angelorum per nouenos ordines' (n. 306 M.) locum tenet. Menda Mone correxit haec: u. 13 Latii, 24 timidum, 26 rutilante, 117 domitas.

Vt Romana narratio a Graeca, ita haec cum uita s. Siluestri ab Edessena Mesopotamica originem traxit. Traduntur autem acta Cyriaci codicibus *Syriacis* tribus:

1) Londinensi Mus. Brit. addit. 14644 saeculi VI, fol. 18—23′, ed. Eberh. *Nestle*, Syrische Grammatik². Berlin 1888 p. 113—126.
2) Londinensi Mus. Brit. addit. 12174 anni 1196, fol. 292′, ed. *Nestle*, Breuis linguae Syriacae grammatica. Carolsruhae et Lipsiae 1881 p. 61—78.

3) Petropolitano saeculi VI, fol. 74′ et *Armeniaco* codice Parisiaco ancien fonds 44.

Ex quibus Londinensis 12174 et Parisiacus haec acta cum uetustiore Protonices legenda conectunt. Petropolitanus quoque codex Doctrinam Addai inter a. 390—430 absolutam continet, cui Claudii imp. uxoris historia intertexta est quamque edidit Georgius *Phillips*, The Doctrine of Addai, the apostle, now first edited in a complete form in the original Syriac, with an English translation and notes. London, Trübner. 1876. Historiam inuentionis sanctae crucis seorsim edidit *Nestle* Syrische Grammatik² p. 108—131. Sed de his rebus, quae a studiis meis longe absunt, uberrime disputauerunt R. A. *Lipsius*, Die edessenische Abgar-Sage kritisch untersucht. Braunschweig 1880. 8⁰ et L.-J. *Tixeront*, Les origines de l'église d'Édesse et la légende d'Abgar. Étude critique suivie de deux textes orientaux inédits. Paris 1888. 8⁰.

Carolsruhae, kalendis martiis a. h. s. LXXXVIIII.

Alfred Holder.

INSVNT

INVENTIO SANCTAE CRVCIS

f. 15′

I̅N̅C̅ ADVENTIO SANCTAE CRVCIS

Anno · CCXXXIII · regnante Dī cultorem magno uiro Constantino in sexto anno regni huius gens multa · barbar̅o̅r̅ · congregata est super Danubium parati ad bellum contra Romania. Nuntiatum est autem regi Constantino Augusto Et congregans et ipse multitudinem exercitus profectus est in obuia ipsorum et inuenit eos qui transierant in Romaniæ partibus et erant super Danubium

Uidens autem Constantinus · A̅u̅g̅ · quia multitudo erat innumerabilis contristatus est ualde et timuit uehementer Eadem uero nocte uenit uir splendidissimus et suscitauit eū · et đ · ei · Constantine noli timere sed prospice rursum in caelo et uide et intendens in caelū · uidit signum crucis Xp̃i ex lumine claro constitutum et super litteris scribtum titulū · In hoc signo Hoc rex Constantinus · A̅u̅g̅ · fecit similitudinem crucis quam uiderat in caelū · et sumens fecit antecedere signum Xp̃i et impetum facto cum exercitu suo super barbaros coepit eos concidere proxima luce et timuerunt barbari et dederunt fugam per nubes Danubii · Et mortua est non minima multitudo.· et dedit Ds̃ in illo diae uictoriam regi Constantino per uirtutem s̅c̅e̅ crucis.

Ueniens autem rex Constantinus ad suam ciuitatem conuocauit omnes sacerdotes omnium deorum uel idolorum et quaerebat ab eis cuius dī aut quis ds̃ esset hoc signum

f. 16

crucis et non potuerunt dicere ei · ℟ · autē quidam ex eis qui et đ · Hoc signum caelestis Dī est · Audientes autem pauci Xpiani qui illic erant · eodem tempore uenerunt ad Constantinum regem et euangelizauerunt illi mysterium Trinitatis et aduentum fili Dī quemadmodum natus est et crucifixus est tertia diae resurrexit a mortuis Mittens autem rex Constantinus ad Eusebium episcopum urbis Romae fecit uenire ad se et cataclizauit eum omnem fidem Xpianorum et omnium mysteria docuit eum in nomine dni ni Ihu Xpi et confortatus in fidem eius iussit aedificari ubique ecclesias Xpi templa autem idolorū · destrui praecepit · Erat autem beatus Constantinus Aug · perfectus in fide et seruiens in spu sco Exercibatur autem in scis euuangeliis Ihū Xpi Cum didicisset ubi est dni crux misit suam matrem Aelenam ut quaereret scm lignum crucis dni n̄ · et in eodem loco aedificaret ecclesiam dni. Gratiam autem spi sci requieuit in beatam Aelenam matrem Constantini imperatoris Haec autem in omnibus domibus dominicis scribturis se exercibatur et nimiā. in dno n̄ Ihu Xpo possedit dilectionem Post modum autem et salutare sce crucis lignum exquisiuit Cumque legisset autem intente aduentuum sanitatis saluatoris nostri Ihu Xpi et crucis eius adsumptionē ·

f. 16′

et mortuis resurrectionem non est se passa donec et uictorem Xpi lignum crucis inueniret ubi dni confixum est corpus · Inuenit autem illud hoc · XX · et VIII diae : secundi mensis introibit in scam · ciuitatem in Iherusalē · cum exercitum maximo Congregauit autē et in pessima turba Iudaeorum tam ex Iherusolyma quam etiam de (c)icinis ciuitatibus castellis possessionibus ut inuenerentur trea milia Iudaeorum · Ad quos beata Aelena · đ · Cognoui de scis prophetis quia fuistis dilecti Dī · sed quia omnes repellentes sapientiam ab eum qui uolebat de maledicto uos redimere maledixistis eum qui sputo oculos uestros inluminauit inmundis spiritibus iniuriati estis et eum qui mortuos uestros uiuificauit morti tradidistis etiam semel lucem tenebras et ueritatem mandacium aemendastis Peruenit in uobis maledictum quod in lege uestra scribtum est . Nunc autem eligite ex uobis uiros qui legem uestram diligenter nouerunt ut respondeant mihi de quibus eos interrogauero Qui uero recidentes cum timore multa semet ipsos quaestionem facientes inuenerunt eos qui dicebat se legem bene nosse uiros numero mille · et adducentes illos ad beatam Aelenam testimonium illis perhibentes illos legis scientiam multam habere · Beata autem Aelenam ad ipsos đ · Audite uerba mea et auribus percipite

f. 17

sermones meos Non enim intellegitis in sermonibus prophetarum quemadmodū · de aduentum Xp̄i prophetizauerunt · Pro hoc ergo uos hodiae interrogo quia puer uobis nascetur et mater eius uirum non cognoscet Et iterum laudat dn̄m scribtor Dauid dicens Praeuidebam dn̄m in conspectu meo semper quoniam a dextris meis est ne commouear Et Eseias de uobis dicit Filios genui et exaltaui Ipsi autem me exprobauerunt Cognouit bus possessorem suum et asinus praesipium dn̄i sui · Srahel autem me non cognouit et populus meus me non intellexit Et omnis scribtura de ipso locuta est Ergo qui sciebatis legem herratis. Nunc autē elegite qui diligenter nouerunt scientiam legis ut ad interrogationes meas dent responsum Et iussit ut cum summa diligentia custodirent · Consilio autem facto inter se elegerunt optimos uiros legis doctores quingentos · et uenientes ad reginam steterunt in conspectum eius · Quae đ · Quae sunt hii Qui dixerunt · Hii sunt qui optime nouerunt legem · Et coepit iterum beatam Aelenam docere eos Uos qui uere stulti estis filii Strahel · secundum scribturas qui patrum uestrorum caecitatem secuti estis qui dicitis Ih̄m non esse filium Dī qui legitis legem et prophetas non intellegitis · Ad illi · đđ · Nos quidem legimus et intellegimus Pro qua autem causa talia nobis dicis · Dic nobis

f. 17′

ut et nos cognoscentes respondeamus hii quae dicuntur · Ipsa autem iterum · đ · eis quae Adhuc euntes elegite meliores .· Qui cū · irent inter se dicebant · Pro qua causa putas hoc labore nobis facet regina · Unus autem ex his Iuda nomine · đ · Ego scio quia quaestionem uult facere ligni in quo Ih̄m suspenderunt patres nostri Uidete ergo Nemo ei confiteatur · Nam uere destruentur paternae traditiones et lex‵ ad nihilum deducetur · Zaccheus pronuntiauit patri meo et pater meus iterum cum moreretur nuntiauit mihi dicens Uide fili cum quaestio facta fuerit ligni in quo damnauerunt Messiam qui ante nos fuerunt manifesta illud antequam cruciatus fueris Iam amplius Hebreorum genus non regnauit · sed eorum regnum est qui crucifixum adorant Ipse autem regnauit in saecula saeculorum Ipse est enim Xp̄s filius Dī uiui Ego autem dixi Pater si ergo sciebant patres uestri quia ipse est Xp̄s quare manus iniecerunt in eum · Et đ autem ad me Fili cognoscite eius inenarrabile nomen quia numquam consiliatus sum neque conueni cum eis sed aliquotiens contra dicebam eis Sed quia arguebant seniores et pontifices ideo condempnauerunt eum crucifigi putantes mortificare inmortalem quem deponentes de ligno sepultus est. Ipse autem sepultus post tertium diem resurrexit et manifestauit se discipulis suis

f. 18

Unde et frater tuus Stephanus credidit et coepit docere in nomine eius · Et consilio facto Farisei et Sadducei condemnauerunt eum et collectam multitudinē · lapidauerunt eum Sed beatus ille cum animam redderet expansis manibus in caelum orabat dicens Dn̄e · ne reddas illis hoc peccatum · Audi ergo me fili et doceo te de sc̄ō Xp̄ō et pietate eius quia et Saulus qui ante templum sedebat exercebat artem · scaenografiam erat persequens eos qui in Xp̄u credebant Qui concitauit populum aduersus fratrem nostrum Stephanum et pietatem ductus dn̄s fecit eum unum de sc̄is discipulis suis Propter quod et ego et patres mei credidimus in eum quia uere filius Di est Et nunc fili noli blasphemare eum neque eos qui in eum credunt et haec habebis uitam aeternam Haec mihi contestatus est pater meus Simon Ecce omnia audistis quid uobis placet si interrogauērit nos de ligno crucis : Caeteri autem dixerunt Nos talia numquam audiuimus qualia odiae a te · Si quaestio fuerit de hoc uide ne ostendas Manifeste autem quia haec dicens et locum nosti Hoc eis dicentibus uenerunt militis ad eos dicentes Uenite uocat uos regina Illi autē cum uenissent ante eam iudicabantur ab ea. et nihil uerum uoluerunt dicere · Tunc beata Aelena iussit omnes in igne mitti

f. 18′

Qui cum timuissent tradiderunt ei Iudam dicentes · Hic uir iusti et prophetae filius est et lcgem melius nouit cum acriuilia Hic domina omnia quae desiderat cor tuum ostendet tibi diligenter Et omnium simul testimonium perhibentes demisit eos et tenuit Iudam solum · In quo aduocans autem eū · dicit ei regina Uita et mors propositae sunt tibi Aelige tibi quod uellis uitam aut mortē Iudas · đ · Et quis in solitudinem constitutus panibus adpositis lapides manducet Beata Aelena · đ · Si uis in caelis et in terra uiuere dic mihi ubi absconditum est lignum praetiosum crucis · Iudas · đ . Quemadmodum habetur in gestis qui sunt anni ducenti plus minus et nos cum sumus iuniores quomodo hoc possumus nosse · Beata Aelena · đ · Quomodo hoc ante has generationes cum in Ilio et Troadas factum est bellum et omnes nunc commemorant mortuos et monumenta eorum et loca scribtura tradidit · Et Iudas · đ · Necessario domina quia conscribta sunt Beata Aelena · đ · Quidam et paulo ante a te ipso quae gesta sunt confessus est · Iudas · đ · Habeo beatam uocem euuangeliorum in eo loco crucifixus est Tantum ostende nobis qui uocatur Calbariae locus et ego faciam mundari locum ne forsitam inueniam desiderium meum · Iudas · đ · Neque locum noui quia nec eram tunc · Beata Aelena đ · Per crucifixum facio te necari famen nisi dixeris ueritatem : Et haec cum dixisset

f. 19

iussit eum mitti in lacum siccum usque in septem dies sine cibo manentem Cum autē transisissent septem dies : clamauit Iudas de lacum dicens: Obsecro uos educite me et ego ostendam uobis crucem Xp̄i · Cum ascendisset autem de lacum et nesciuit certius locum ubi iaceret crux · leuauit uocem uocē suam ad dn̄m Hebreica · Aisaarabrimilas filomabon · achuiroiloemlemetdochzod failemfaudiubariccataadonaheluielecanro abraxioetedalbarucadtamdextrambuzima tucattadauidauiatherahelbememonsegen geminiihm Quod interpraetatur Ds̄ Ds̄ qui fecisti caelum et terram qui palmo metisti cælum et pugno terra mensurasti qui sedis super currum Cherubint et ipsa sunt uolatilia in aeris cursibus in lucem inmensa ubi humanam mensuram non potest quia tu qui fecisti ea ad ministerium tuum sex animalia quae habentes senas alas · quattuor quidē ex ipsis quae uolant ministrantes et incessabili uoce dicentes · s̄cs s̄cs · s̄cs · Cherubint uocantur Duo autem ex eis posuisti in paradiso custodire lignum uitae qui uocatur Seraphin · Tu autem dominaueris omnibus quia tua factura sumus qui incredibiles angelos profundo tartaro tradidisti et ipsi sunt sub fundo abyssi ad draconum fetoribus cruciantes et tuo praecepto contra dicere non possunt · Et nunc Ds̄ si tua est uoluntas regnare fi//ium Mariae qui a te missus est nisi

f. 19

autem fuisset ex te non tantas uirtutes fecisset Nisi uero tuus puer esset non resuscitaris eum a mortuis Fac ergo nobis Ds̄ prodigium hoc est sicut exaudisti famulum tuū · Moysen et ostendisti illi ossa patris nostri Ioseph · ita et nunc dn̄e si est uolumptas tua ostendere nobis occultum thensaurum Fac ab eodem loco fumum odoris aromatis suauitatis ascindere ut et ego credam crucifixo Xp̄o quia ipse est rex Srahel nunc et in saecula sæculorum Haec cum orasset Iudas statim commotus est locus et multitudo fumi aromatū · odor suauitatis ascendit de loco ita ut admiratus Iudas ambabus plauderet manibus et diceret In ueritatem Xp̄e tu es salbator mundi Gratias ago tibi dn̄e quia cum sim indigñus non me fraudasti tuae gratiae Depraecare ita dn̄e ut memor sis peccatorum meorū · et adnumeres me cum fratre meo Stephano qui scribitur duodecim apostolorum tuorū · Et cum haec dixisset cinxit se et accepto fossorio coepit fodire Cum autem fodiret passos uiginti inuenit tres cruces absconditas Quæ eiciens adtulit in ciuitatem Et interrogabat eum beata Aelena quae esset crux Xp̄i · Scimus enim quia et citeri duo latrones sunt qui cum eo crucifixi sunt Et portantes eam in mediam ciuitatem expectantes gloriam Xp̄i · Et circa ora nona · fercbatur mortuus quidam iuuenis in grauatum Iudas autem gaudio repletus đ · Nunc cognoscens domina dilectissimum

f. 20

lignum ut ueritatem eius · Et tenens grauatum Iudas feci^{t} poni mortuum et posuit supra eum singulas cruc^{e}is et non resurrexit mortuus Inposuit autem tertiam crucē dn̄ica supra mortuum statim iuuenis qui mortuus fuerat surrexit et omnes qui aderant glorificauerunt dn̄m̄ Sed omniū · bonorum semper inuidus diabolus cum furore uocis ferebatur in aera dicens Quis iterum hic est qui non permittit me suscipere animas eorum Ih̄u Nazaren(o^{e})nne omnes traxisti ad te et lignum tuum manifestasti aduersus meos · Iudas quid hoc fecisti Nonne prior per Iudam traditionem faci et ecce nunc per Iudam hinc eicior Inueni et ego quid faciam aduersus te Suscitabo alium regē · qui derelinquat crucifixum et meis sequatur consiliis et iniquis tormentis et nunc crucifixum negauis · Iudas autem ferbens iam spū scō · đ · Quique mortuos suscitauit Xp̄s · ipse te damnat in abyssum ignis aeterni Audiens autem beatam Aelenam admiratam fidem Cum magno autem studio conlocans praetiosam crucem auro c^{e}t lapidibus praetiosis facient loculum argenteum et in ipso conlocauit crucem Xp̄i et ecclesiā · construxit in ipso Calbariae loco Iudas accipiens incorruptionis baptismum in Xp̄o Ih̄u Depraecantibus ignis ostensus est fidelis Commendauit eum episcopo qui in illo tempore erat qui baptizauit eum in Xp̄o Ih̄u

f. 20′

Cum autem hortaretur beatam Aelena adhuc aput Iherosolima · factum est ut beatus episcopus dormitionem acciperet in spū Beata Aelena adcersiuit ad se Eusebium episcopum urbis Romae et ordinauit Iudā · episcopum in Hierosolimae ecclesiae Xp̄i Mutauit autem nomen eius et uocatus est Cyriacus Beatam autem Aelenam repleta D̄i fidem et intellegens in scribturis uetus et nouo testament(ō[u]) : instructa repleta spū sc̄o iterum coepit studiose requirere qui in cruce confixi fuerant claui In quibus impii Iudaei sal(ū[b])atorem crucifixerunt Et conuocans Iudam qui connominatus est Cyriacus đ ei Quod circa lignum crucis erat repletum est desiderium meum sed et de fixoriis qui infixi sunt inminet tristitia Sed et non requiescam et de hoc donec dn̄s conpleat desiderium meum Sed accede adhuc et de hoc praecare dn̄m · Sc̄s uero episcopus Cyriacus ueniens ad Caluariae locum una cū · multis fratribus qui in dn̄o Ih̄u Xp̄o crediderunt per inuentionem sc̄e crucis et quod in mortuo factum est signum Aeleuans in caelum oculos suos manibus simul percutiens pectum exclamauit ex toto corde ad Dm̄ confitens priorum ignorantiam et beatificans omnes qui crediderunt in Xp̄o et qui credituri sunt adhuc Diu autē eo orantem ut manifestaretur illi signū · aliquod quemadmodum in cruce ita in fixo-

f. 21

ris In finem orationis cum decert amen factum est talem signum quod omnes qui aderamus uidimus Magna autem coruscatio de loco inluxit ubi inuenta est s̅c̅a̅ crux clarior solis lumine et statim apparuerunt claui illi qui in d̅n̅ico confixi fuerant corpore tamquam aurum fulgens in terra Ita ut omnes sine dubio credentes dicerent Nunc cognoscimus in quo credimus Duos accipiens cum magno timore optulit uenerabili Aelenae · Quae figens genua et caput inclinans adorauit eos Repleta autem sapientiam et scientiam multa ualde cogitabat quid de his faceret Quae cum semet ipsa inposuisset omnem exquirere uiam ueritatis s̅p̅s̅ s̅c̅i̅ gratiam inmisit in sensū · eius talem qui diceret ex eis ad loci memorationem generationis quae uentura erat quod prophetae pronuntiauerunt ante multas generationes Conuocans autem uirum fidelem et disciplinatū · cui testimonium perhibebant multi đ · ei Regis mandata custodi et regalem sacramentum exerce Accipe clauos et fac eos saliuares in freno equi qui regis Erit autem arma inexpugnabilis contra omnes aduersarios . Uictoria uero erit regis et pax belli Iuxta quod dictum est per prophetam impleatur Et erit in illo diae quod est in freno aequi s̅c̅m̅ d̅n̅i uocatur

f. 21′

Beata autem Aelenam quae in Ihu Xpm fidē confirmans in Hierosolimis et omnia perficiens persecutionem Iudaeis inmisit quia increduli facti sunt et minauit eos a Iudaea Et tanta gratia secuta est scm Cyriacū · episcopum ut et daemones per orationē eius effugirent et omnes hominum sanaret infirmitates Beatam autem Aelen⟨am⟩ dona multa derelinquens sco episcopo Cyriaco ad ministerium pauperum · dormiuit in pacem · XVI · kal. mai. demandans omnibus qui Xpm diligunt ac mulieribus caelebrare uero commemorationem diae in qua inuenta est sca crux · V · nonar · maiar · Quicumque uero memoriam faciunt crucis accipiant partem cum Di genetricae sca Maria ·

EXPLICIT DE CRUCE DNI INVENTIONIS

COMMENTARIVS.

A = codex Parisiacus 2769
B = codex Sangallensis 225
C' = codicum *C* et *D* communis fons
  C = codex Wulfenbutlensis inter Wizanburgenses XLVIII
  D = codex Carolsruhanus inter Augienses XCI
E = codex Leidensis Vossianus Latinus in Oct°. N. 86.
β = codicum *BC'E* contra *A* consensus

---

1 INC ADVENTIO SANCTAE CRVCIS *A* IN XPI NOM INCPT INUENTIO SCAE CRUCIS; ιιιι *B* INCIPIT INUENTIO SCAE CRUCIS *C* INCIPIT DE INVEITIONE SCAE CRVCIS SALVTIFERE *D* HIEROSOLIMIS INUENTIO SCĘ CRUCIS *E* 2—68 maximo. *om. E, qui huc interpolauit haec e Rufini eccl. hist. X 7:* Perrexit autem helena ad hierosolimā. & quesiuit locum in quo sacroscm̄ corpus χpi. patibolum adfixum pependerat. ab incolis reqnir//t; Qui idcirco ad inueniendum difficilis erat. quod ab antiquo imperatore adriano pseсutore, simulachrū ueneris fuerat defixum Ut siquis χpianorū in loco illo χpm̄ adorare uoluiss&. uenerē uider& adorare . & ob hoc infrequentis pene obliuioni . datus fuerat locus . ; sed regina fidelissima' fundit' euerso templo. pariter & idolo memorato Inuenit antiquas subt rúderum moles. quib; & militaria & rusticana. adhibita multitudine exinanire fecit locum omnē. ab his q; fuerant illic. a tempore passionis dominice . Iudaica emulatione. iactata, 2 ·CCXXXIII· *A* ducentissimo trecisimo (ducentesimo tricesimo *C'B²*) tertio *BC' Annum eundem ad inuentionem s. crucis referendum 233 praebet textus Graecus Vaticanus:* ῎Ετουϲ διακοϲιοϲτοῦ τριακοϲτοῦ τρίτου. *Cf. Arculfi relatio de locis sanctis ab Adamnano scripta I 7:* Vbi crux domini cum aliis latronum binis crucibus sub terra abscondita, post ducentorum triginta trium cyclos annorum, ipso domino donante, reperta est. *Respondet fere anno 201 post resurrectionem in codice Syriaco Brit. Mus. Add. 12174; rem turbat C, qui addit* post passionem dn̄i nr̄i ιħū χpī; *recte Eberh. Nestle Götting. Gelehrte Anzeigen*

1880 p. 1530 annos inde a defossa sub Traiano cruce numeratos esse intellexit ‖ *post* regnante *add.* uenerabili (-le B^1) *BC'* ‖ cultorem *A* cultore *BC'* ‖ magno uiro *om. D* 3 sexto anno *AC'* anno sexto *B; qui annus incipit inde a 25. iul. 311. Cod. Syr. Londin. 12174 et Graecus Vatic. septimum annum referunt. Expeditio confunditur cum uictoria de Maxentio 28. octobr. a. 312 reportata* 4 huius *A* eius *BC'* 5 da- (di^{a}- *D*)nubium *AC'* danobium *B* ‖ romania AB^1 romaniam $C'B^2$ 6 Nuntiatum *ABC* Nunciatū *D* ‖ autem] hoc *C* 7 augusto *A, om. BC'* ‖ Et *A* qui *C, om. BD* ‖ et ipse *om. C* 8 exercitus *ABD* exercituum *C* ‖ obuia ipsorum *A* obuiam eorum *BC'* 9 qui transierant *A* uarecantes B^1 uagantes B^2 qui affectaueraN *C* quia $^{\bar{p}}$ uaricauerant *D* 10 partibus AB^2 partes B^1C' ‖ et erant *om. D* ‖ super *A* secus *BC* iuxta *D* ‖ danubium *AC'* danobium *B* 11 Constantinus. Aug. *om. BC'* ‖ multitudo erat innume(innumo- B^1)rabilis *AB* multitudo ē innumerabilis *D* innumerabilis multitudo est *C* 12 contristatus est ualde *cf. I Maccab. 10, 68* ‖ est *om. C* ‖ ualde *om. D* 13 et *om. C* ‖ uehementer *A* usq. ad mortem *BC'* ‖ eadem *A* Illa *B* Ea *C'* 14 splendedissimus B^1 ‖ et *om. D* 15 et dixit (dicit *D*) *AC'* dixq; *B* ‖ ei *om. D* ‖ Constanta$^{i\,ne}$//// *B* ‖ prospice *A* respice *BC'* 16 rursum *A* sursum *BC' recte* ‖ caelo] cęlū DB^2C^2 17 uidit] *ui*^{it}dens *B* ‖ ex] & B^1 ‖ claro *AB* clarum *C'* 18 super litteris scribtum titulū *A* sup litteris titulum scriptū *B* litteris desup scriptum titulum *C* sup scriptū titulū.·^{litteris} *D* 19 signo *A* uince. Uidens aū signū *B* uince. Uiso autem signo *C'*. *Cf. Eusebius de uita Constantini I c. 28:* Ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας, ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἔφη ἐν αὐτῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλίου σταυροῦ τρόπαιον, ἐκ φωτὸς συνιστάμενον, γραφήν τε αὐτῷ συνῆφθαι λέγουσαν· τούτῳ νίκα. c. 29: . . Ἐνταῦθα δὴ ὑπνοῦντι αὐτῷ τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ σὺν τῷ φανέντι κατ' οὐρανὸν σημείῳ ὀφθῆναί τε καὶ παρακελεύσασθαι κτέ. ‖ c(a^{o})nstantin' *D* ‖ Aug. *om. BC'* 20 similē *D* ‖ caelū] caelo *BC'* 21 sumens *A* surgens impetum fecerunt (fecit *C'*) contra barbaros et *BC'* ‖ antecedere *AC* antecedere ei^{u}s *B* antecedere ei *D* ‖ xpi *A* crucis *BC'* ‖ impetum facto *A* super ueniens *BC'* 22 exercitu suo *A* suo exercitu *BC'* 23 eos concidere *AC* concidere eos *BD* ‖ et timuerunt *AD* & tim̄tes *B* timueruntq; *C* 24 et *om. B* ‖ dederunt *AC'* dederunt se in *B* 25 nubes *A* r^{i}up^{a}em *B* ripas *C'; cf. Samonicus ap. Lauren-*

tium Lydum de magistr. p. R. III 32: Δανούβιον δὲ τὸν νεφελοφόρον ἐκεῖνοι καλοῦϲι πατρίωϲ, *et cod. Paris. 7643 fol. 38' 1:* Danubius . a nubiū . copia fert˜. ‖ danubii *AC'* danobii *B* 26 illo diae] illa die *BC'* 27 sc̄e] sanctae *BC'* 28 autem *om. B* ‖ ad] in *BC'* ‖ ciuitatem *om. D* 29 omnium *om. B* 30 et *om. C'* ‖ q;rebat *B* 31 dī aut] uel *BC'* ‖ quis dš *AD* quis dš (2) eet : cuius *B* quid *C* 32 poterant *BC'* ‖ dicere ei] ei dicere *B* ‖ ℞. autē quidam ex eis qui et *A* Responderunt autem (autem *om. D*) quidam ex ipsis et *C'* Et quidā ex eis respondentes *B* 33 celestis *B* 35 illic *om. BC'* 36 constantinum regem *A* regem constantinū *B* regem *C'* 37 illi] ei *BC'* ‖ misterium *B* 38 filii *C'B*² 39 est] et *BC'* ‖ tertio *D* ‖ diae *A* die *BC'* ‖ a mortuis *AC, om. BD* 41 eusebium *AB*¹*C'* siluestriū *B*². *Eusebius, qui Romae sedit episcopus a. 309 uel 310, confusus cum Eusebio Arianorum Nicomediae episcopo, qui Constantinum a. 338 baptizauit.* Siluester [314—335], *quem cod. B Eusebio substituit, teste Libro pontificali p. 75 Duchesne* 'exilio fuit in montem Seracten, persecutione Constantini concussus; et postmodum rediens cum gloria baptizauit Constantinum Aug. quem curauit Dominus per baptismo a lepra'. ‖ Romae *om. C* ‖ fecit uenire *A* fecit uenire eū *B* fecit eum uenire *C'* 42 ad se] *om. B* ‖ cataclizauit *A* catazizans (e) *B* catezizauit *D* euangelizauit *C* ‖ eum] ei *C* ‖ omnem fidem *AC* fidem *B* omī fide *D* 43 omnia *BC'* ‖ mysteria docuit *A* dī (*om. C'*) mysteria et baptizauit *BC'* 44 dni ni *A* dnī *C', om. B* ‖ et — 45 eius *om. C* 44 confortatus *A* consumatus ē *B* confirmat' ē *D* 45 fidem eius *A* fide ihū *B* fide xpi *D* ‖ iussit *A* ⁊ Iussit *B* Iussit autem *C'* ‖ aedificari (-re *BD*) ubique *ABD* ubiq; aedificari *C* 46 xpi *om. D* ‖ autem *A* q; *B* uero *C'* ‖ idolorum] deorū *B* 47 distrui *B*¹ ‖ praecepit *om. BC'; a. 331* ‖ autem *om. B* 48 Aug. *om. BC'* 49 in *om. B* ‖ exercibatur autem *A* & exercebatur *B* exercebatur *C'* ‖ euangeliis *BC'* 50 ıhū *om. BC'* ‖ didicisset *A* didicissit (-et *C'B*²) autem a scis euangeliis *BC'* ‖ est] esset *BC'* 51 dnī crux] dn̄s crucifixus *BC'* ‖ misit] *secundum Syros (cod. Lond. Mus. Brit. Add. 14644) anno 351* ‖ suam *om. B* ‖ aelenam *AB* hélenam *C'; cf. nummus* AELENA ℞ PAX PVBLICA *Cohen Médailles impériales*² *VII n. 3 p. 95* 52 quaereret *A* exquireret *BD* inquirer& *C* ‖ dnī n̄. *A* dnī *C'* xpi *B* 53 aedificaret ecclesiam (ectam *D*) *AC'* ecclesiā aedificar& *B* ‖ dnī *om. BC'* 54 Gratia *BC'* ‖ sp̄s *BC'* ‖

in beatam aelenam matrem constantini imperatoris *A* cū (in *C'*) beatissima matrem (matre *C'*, *B p. ras.*) constantini imperatoris aelena (helena *C'*) *B C'* 56 autem *om. B* ‖ domibus dominicis *om. B C'* 57 scribturis *A* scripturis *C'* scripturis s̄c̄ı̄s *B* ‖ exerci(-e- *B*)batur *AB* exercebat *C'*, *B p. ras.* ‖ et nimiam] magnā que *B* 58 in *om. D* ‖ nostro *om. B C* ‖ possidebat *C* 59 autem et *A* a^ũ &^ *B* et *C'* ‖ salutare] saluatorem(2)(2) *B* ‖ s̄c̄āe *C'* 60 exq;siuit *B* ‖ Cumque] Cum *B C'* ‖ legissit *B*[1] 61 intente *A C*, *super lin. D* intenta de *B* ‖ aduentuum sanitatis *A* aduentum (-um *B*) humanitatis *B C'* 62 adsumptionem *AB* assumptionem *C'* 63 mortuis *A* a mortuis *B C'* ‖ est se *AD* ẽ *B* est se *C* 64 et *AD*, *om. B C* ‖ uictorem *A* uictoris *B* uictore *C'* ‖ χp̄ō *C* ‖ lignum crucis inueniret *A* inuenirent signum *B* inuenit signum *C'* 65 d̄n̄i confixum *A* dominicum et s̄c̄m̄ confixū (*D* confectum *B C*) *B C'* 66 hoc] hoc modo *B C'* ‖ ·XX· et VIII diae *A* uicinsima . (Uicesima *C'*) et octaua die *B C'* ‖ secundi mensis *qui est Îjâr* 67 introibit in s̄c̄ām̄. ciuitatem in iherusalē *A* in (*om. B*) s̄c̄ām̄ ciuitatem hierusalem introiuit (introiuit ierusalē *D*) *B C'* 68 cum] una cum *B C'* ‖ exercitum (-to *B* -tu *C*) maximo *ABC* exercitu magno *D* ‖ Congregauit autē et in pessima turba iudaeorum *A* Con(Cun- *D*)gregauit autem ex ea congregationem magnam de impiissima (impiíssa *D*) iudaeorum gente *C'* Congregans ex ea iudaeoꝝ gentē *B* Post hęc' congregauit multitudinē magnā de impiissima iudeorū gente *E* 69 tam ex iherusolyma quam etiam de (c)icinis ciuitatibus *A* non solum autem (autem *om. B*) eos (eius *B a. ras.*) qui (quę *B*) in ea (eā *B pr.*) erant ciuitate (-te// *B*) sed et eos qui (sed & q *B*) in circuitu erant (erant in *B*) *B C'*, *om. E* 71 possessionibus *A* & in (*om. C'*) possessionibus (posessionibus *B*) uel (*om. C*) ciuitatibus iudęos (*C* iudęis *D* iudaic//s *B*) congregari prae(p̄ *D*) cepit. Erat autem deserta (hi(i- *D*)erusalem deserta *C'*) in (*om. C'*) tempore illo *B C'*, *om. E* ‖ ut *ABD* ut uix *C*, *om. E* ‖ inuenerentur trea milia iudaeorum *A* inuenirentur omnes iudaei trea (tria *C' B*[2]) milia uirorum *B C'*, *om. E* 72 ad quos] quos conuocans β ‖ beata *A* beatissima *BE* castissima *C'* ‖ aelena *AB* helena *E*, *om. C'* 73 dixit] dix̄ ad eos *E* ‖ prophetis] propheticis libris β 74 dĩ *AE* dō *B C'* ‖ omnes repellentes *AE* omnem repellentes *C* repellentes omnẽ *D* repulistis *B* 75 ab *A* & *B*, *om. C'E* 76 redimere *A C' B*[2]

redemere *B*¹ eripere *E* ‖ eum] et eum β ‖ sputo *A* p sputum *BC'* uolebat de sputo *E*; *cf. Eu. Ioh. 9, 6* 77 inluminauit *AB* illuminauit *C'* inluminare *E* ‖ inmundis spiritibus *ABcorr.* inmundis sputibus *BD* immundis sputis *C* (spútis *Bmarg.*) inmundo *ante membranae foramen E* 78 iniu(inui- *C*)-riati estis *AC'* iniuriastis *BE* 79 uiuificabat *E* ‖ morti] in mortem β ‖ tradi//distis *E* ‖ etiam *AD* & *CE* Et|,|||scio socium *B*¹ Et sicut socios *B*² 80 semel *A* simul *B*, *om. C'E* ‖ lucem *ADE* lum̄ & *B* elegistis p luce *C* ‖ tenebras] tenebras estimantes *E* ‖ et *om. B* ‖ mandacium aemendastis *A* mendatium (mendaciū *D* &mendatiū *B*) existimatis esse *BC'* mendatiū. *E* 81 uobis] uos β 82 in lege uestra scribtum est] est in lege uestra scriptum β 83 elegite *B*¹*E* 84 legem uestram diligenter nouerunt *A* ūām diligent̄ sciunt legē *B* diligenter sciunt legem ūrām *C'E* 85 eos interrogauero] interrogauero eos β 86 recidentes *A* recedentes *BC'* abeuntes *E* ‖ multa semet ipsos quaestionem] et multam (||& multa *E*) quęstionem (questionem *BD* quistione (e) *E*) in semet (semet *om. E*) ipsos (ipsis *B*) β 88 eos qui dicebat se legem bene nosse *A* eos (ex eis *B*) qui dicebant (dicebantur *Bpr.*) se scire legem *BC'* legis doctores *E* 89 et *om. C'* ‖ adducentes illos (eos *C'*) ad beatam aelenam (beatissimam helenam *C'*) *AC'* ad beatissimā aelenam adducentis (e) *B* adducentes ad helenę *E* 90 testimonium illis *A* testimoniū *E* statuerunt eos. testimoniū *B* statuerunt testimonium *C'* 91 illos *A* se *BC* et se *D*, *om. E* ‖ lege(is)//// *C* ‖ multum *C'* 92 Beata autem aelenam *A* Sc̄a uero aelena *B* Sc̄a autem helena *C'* Helena aut̄ *E* ‖ ad ipsos dixit *AC'* ad ipsos ait *B* dix̄ ad eos *E* 93 uerba mea] mea uerba β 94 sermones meos] meos sermones β ‖ intelligitis *C* 96 aduentu β ‖ prophetauerunt β ‖ Pro — 97 interrogo *om. E* 96 pro] pp̄ *B* 97 ergo *om. C* ‖ uos hodiae (hodie *BC*) *ABC* hodie uos *D* ‖ quia *A* quia (prior.) moyses dix̄ quia hic *B* (de eo) /// prior moyses dixit. *C* quia prior moyses dix̄. Quia *D* Quia prius dictū est; *E* ‖ uobis *om. E* 98 nascetur *AE* in secretis nascer&ur (est nasciturus *C* nascebat˜ *D*) *BC'* ‖ cognoscet *A* cognusc& (:re) *B* agnosc& *E* cognouit *C'* 99 Et — 102 commouear *om. E* 99 laudat dn̄m scribtor *A* laudationē conscribit (ens) *B* laudationum conscriptor *C'* 100 dicens *A* dic̄ (de) illū (o) *B*, *om. C'* ‖ Praeuidebam — 102 commouear = *Psalm. 15, 8* 100 praeuidebam *AB* Prouidebam *C'* ‖ in conspectu meo] ante

me *B* 101 quoniam *AD* quia *BC* ‖ a dextris meis est] ad dextris ē mihi *B* ‖ ne *AB* non *C* ut n̄ *D* ‖ commouear] mouear *C* 102 eseias *A* isaias *BC* esaias *DE* ‖ de *om. E* ‖ dixit *E* ‖ Filios — 107 intellexit = *Esai. 1, 2—3* 102 filius *B* 103 exprobauerunt] spreuerunt β 104 cognouit *ABE* Agnouit *C'* ‖ bus] bos β 105 praesipium *A* p̄sepiū *BD* prȩsepe *C* presepe *E* ‖ srahel *A* israt *B* isrt *C'* hisrahel *E* 106 meus *om.* β 107 omnis *ACE* om̄is *B* omis *D* ‖ scriptura β ‖ locuta β ‖ ergo *om. E* . 108 sciebatis] sciebant *B*[2] ‖ herratis — 110 legis *om. B* (*in mg.* ·/· eligite uiros) 108 herratis *A* errastis *CE* errastis tunc· *D* ‖ autē *om. C'* 109 elegite *AE*[2], *in ras. D* eligite *CE* 111 iussit] militibus iussit β ‖ ut cum summa diligentia custodirent *A* ut custodirent eos cū sūma diligentia *E* custodire eos (eos custodire *C*) cum (com *B*) summa diligentia *BC'* 112 autem *ADE* iterum *B* item *C* ‖ intra *B* 113 elegerunt *AC'E* iudȩi elegerunt *B* ‖ obtimos *E* ‖ uiros legis doctores] legis (ligis *E*) doctores uiros β 114 quingentos *AC'* D *B* numero quingent *E* ‖ ad reginam *om.* β 115 conspectu (-um *A*) eius *AC'* conspectu aelenȩ (helene *E*) *BE* ‖ quae *AC'* q; *B* qui *E* ‖ dixit] dix̄ eis *E* ‖ quae *A* qui *BDE* Quid *C* ‖ hi *D* 116 Qui] Ad illi *E* ‖ Hi *C'* ‖ optime nouerunt legem *ADE* nouerunt legem optime *C* nouerunt optime legis scientiam *B* 117 beatam aelenam *A* beatissima ælena *B* beatissima *C'*, *om. E* 118 docere] dicere *E* ‖ eos *A* eos dicens *BC'*, *om. E* ‖ uos *AE* Ó *B* O uos *C'* ‖ qui] quā *B*[2] ‖ uere *AC'* uere uos *B*, *om. E* ‖ estis filii (fili *B*) *ABE* filii estis *C'* 119 strahel *A* isrt *BCE* irt *D* ‖ scribturas *A* scripturas *CE* scripturam *BD* ‖ quia *B pr.* 120 cecitatē *BE* 121 non esse filium dei] filiū dī non esse *B* ‖ legistis *B a. ras. DE* ‖ l&ē *B* 122 non] et non β ‖ intellegitis *AD* telligitis *C* intellegi=tis *B* intellexistis *E* ‖ Ad illi *AB pr.* At illi *B corr.* Illi autem *C'E* 123 quidem *om. B* ‖ legimus] & legimus *E* ‖ et] & //// *B* ‖ intelligimus *C* 124 autem causa *AB* causa autem *C'* causa *E* ‖ talia nobis *AE* nobis talia *BC'* ‖ dic] domina palam (et palā *D*, *om. E*) manifesta β 125 cognuscentes *B* 126 hii *A* his *B* eis *C'* de his *E* ‖ que *E* ‖ dicuntur] dicuntur ate. *B* ‖ eis] ad eos *E* 127 quae *om.* β ‖ eligite *DE*[1] ///eligite *C* ‖ meliores] meliores legis doctores *E* 128 inter se dicebant] dicebant inter se *E* ‖ putatis *B* 129 hoc labore] hunc laborem β

nobis facet] nob̄ facit *B* / / nobis facit *C* facit nobis *DE* autem *om.* *E* 130 his *AE* eis *BC′* ‖ iudas β ‖ ego scio *AE* scio ego *BC′* ‖ qu~~e~~a *B* ‖ quaestionem *AC* questionem *BDE* 131 ligni] deligno *E* ‖ ih̄m] χp̄ū *E* 132 ei *om.* *B* 133 uero *D* ‖ destruentur *AC′* distruentur *B* distrahent˜ *E* ‖ patne *B* 134 traditionis *E* ‖ deducetur *A* redigetur *BCE* redigit˜ *D* 135 Zaccheus] Zacheus (Zacheus autem *C′*) auus meus (meos *B*) β ‖ pronuntiauit *ABC* ꝓnunciauit *D* prenuntiauit *E* 136 iterum *om.* *E* ‖ moriretur *B*¹*D* ‖ nuntiauit *ABC* nunciauit *D* adnunciauit *E* 137 questio *BE* 138 damnauerunt messiam (messiā *D* messian *C* messiā qui dicitur χp̄s *B*) *ABC′* χp̄m suspender̄ *E* ‖ qui ante nos (nos *om.* *B*) fuerunt] patres n̄ri *E* 139 illud] eū *E* | ≡ antequam *C* ‖ cruciatus fueris *ABE* cruciaris *C*¹ crucieris *DC*² 140 iam *A* Iam enī *BD* Iam autem *C* & iam *E* ‖ hebreorum *AE* æbreorum *BC* hebręorum *D* 141 regnauit *ABpr.* regnabit *C′Bcorr.* *Ecorr.* regnabat *Epr.* ‖ eorum regnum] regnum eorum β 142 crucifixum adorant] adorant crucifixū *E* ‖ regnauit *ABpr.* regnabit *C′EBcorr.* 143 saecula saeculorum *AC* sęcula sęculoꝝ am̄ *D* scl̄a seculorū ~~amen~~ *B* secl̄m scl̄i *E* ‖ Ipse — 144 uiui *om.* *E* 143 est enim *AD* enim est *C* aū ē *B* 144 ego autem *A* Ego *B* ego ergo *C′* Ergo ego *E* ‖ dixi] dixi illi *BC′* dixi ei *E* ‖ ergo *om.* *E* 145 patris *B* ‖ uestri *AE* nostri *BC′* ‖ manus] manus suas β 146 et *om.* *E* ‖ autem *om.* β ‖ ad me] mihi *E* ‖ fili cognoscite] Audi fili (fili mi *D*) et cognosce (cognusce *B*¹) β 147 innarrabile *B* ‖ nunquam *C* nūquā neq; *B* 148 consiliatus *ADE* conciliatus *BC* 149 sed] s, et *D* ‖ aliquotiens *A* multū totiens *B a. ras.* multo totiens *E* multo toties *Dpr.* multotiens *C* multoties *B p. ras.* *D p. ras.* ‖ eis *AD* illis *BCE*, *D superscr.* 150 arguebant *AB* arguebat *C′E* ‖ seniores] nos seniores *B* ‖ pontifices] pontifices n̄i *B* 151 condemnauerunt β 152 mortificar~~e~~ *B* ‖ immortalem *C* quem *AB* quem et *C′E* 153 deponentē *D* ‖ sepultus est] sepel(sepel-*D*)ierunt β 154 tertio die *B pr.* ‖ resurrexit et *A* resurrex̄ *E* resurgens *BC′* 155 discipulis suis] suis discipulis β 156 et *om.* *E* ‖ frater tuus stephanus credidit *A* credidit stephanus frater tuus *BCE* credidit frat̄ tuus stephan' *D* 158 farisei et sadducei] pharisaei (pharisei *E*) cum saddúceis (*D*, saducæis *CB*² seducęis *B*¹ saduceis *E*) β ‖ condēnauerunt^{eū} *B* 159 et collectam multitudinē *A* tullerunt^{q;} (*om.* *DE*) ut lapidaretur · (-entur . *B*) et tollens eum multitudo

(multitudo & B) BDE & C 160 eum om. C′ 161 animam redderet] tradebat (-ant B) animam β ‖ expansis manibus A expandens manus BC′ expandit manus suas E 162 in] ad C′ ‖ Dn̄e — 163 peccatum = Act. apost. 7, 59 162 reddas] statuas β 163 peccatum] ad peccatū D ‖ ergo om. β 164 te om. B¹ ‖ sc̄o om. β ‖ pietate A pi&atē E de pietate BC′ 165 qui om. B ‖ sedebat AE sedebat et BC′ ‖ exercebat artem (artis B¹ artes C′B²) ABC′, om. E 166 scaenografiam A sceno grafia E scynorafid B cynorafid D chinógrafes C ‖ erat q; B 167 in om. B ‖ χpū] χpo β 168 aduersū D ‖ frm C′ 169 nostrum AC′ tuum BE ‖ pietatem AB pr. pietate C′EB corr. 170 dn̄s A sup eum dn̄s (dn̄s & B) BC′ dn̄s sup eū E ‖ fecit om. E ‖ discipulis suis AB suis discipulis C′ suis misit ad eū E 171 mei] n̄ri E ‖ credidimus AE credimus BC′ 172 uere AE uerus BC′ ‖ dī β ‖ nunc AE tu nunc BC′ 173 plasphemare D a. ras. 174 haec om. β 175 Hec B ‖ contestatus] confessus D 176 sȳmon C 177 placeit E ‖ nos] uos E 178 Ceiteri B ‖ nunquam C 179 odiae a te A a te hodie BC′ a te hodie dicuntur E ‖ quaestio] ergo inquisitio (-quisicio B -quesitio E) β 180 de hoc om. D ‖ ne] non B¹C ‖ Manifesta E² 181 āū om. D pr. ‖ quia A qui BC′ que E ‖ haec om. E ‖ dicis β ‖ et om. C 182 Hoc] Haec (Hec B) β ‖ uenerunt militis A ueniunt milites BC′ ecce ueniunt milites E 183 dicentes AC′ dicenteis B dicentes illis E 184 ante eam om. β ‖ iudicabantur] introgabantur B² superscr. 185 uoluerunt ABE uolebant C′ 186 aelena AB helena C′E ‖ iubet β ‖ in igne mitti A tradi in ignem BC′ igni tradi E 187 ei om. E ‖ iudam] iudam solum C 188 dicenteis B ‖ uir] uiri EB corr. ‖ et om. B ‖ pph&e E 189 legem β ‖ melius om. β ‖ acriuilia A acribia E actibus BC′ 190 que E 191 ostendet ACE ostendit BD ‖ Et omnium] Itē & om̄ib; B 192 perhibentes A phibentium C′E perhibent/// ib B ‖ demisit A dimis& B dimisit C′E ‖ eos] omnes E 193 Iudam solum] solum iudam C ‖ in quo aduocans autem] et conuocans β 194 dicit AC′ & dic̄ B dixit E ‖ regina om. β ‖ propositae A preposite BE prae(p̄- D)-posita C′ 195 aelige A elege B elige C′EB² ‖ tibi om. E ‖ quid B¹ ‖ uellis] uis β ‖ uitam aut (A, a B¹ an C′B²) mortē ABC′, om. E 196 et om. D pr. ‖ solitudine β 197 panes E ‖ adpositis AB appositis C′ sibi adpositus E ‖ manducet AE manducat BC manducauit D 198 aelena AB helena C′E ‖ uis in caelis et in terra uiuere A ergo uis in (et in BD) terra

uiuere et in caelis *BC'* ergo & in t̄ra uis uiuere & in cęlo *E* 199 absconditu B^1 praetiosum *A Cpr.* pretiosum *Ccorr.* preciosum *BDE* 200 crucis AEB^2*Cp.ras.* crucis sui B^1 crucis suę *C'* ‖ iudas dixit. *AE, om. BC'* 201 gestis] gestis iudaeorum *B* ‖ qui *A* Dix̄ iudas *B* Iudas dixit *C', om. E* ‖ sunt] sunt iam β ‖ ducenti *AC'E* · CC · *B* 202 sumus AB^1 simus $C'EB^2$ ‖ hoc possumus] possu(posse- B^1)mus haec β 203 aelena *AB* helena *C'E* 204 hoc *om.* β ‖ ante] in *B* ‖ has *A* tantas *C* tantis *BDE* ‖ generationes *AC* generationib; *BDE* ‖ ilio] illirico *B* ‖ troadas *A* throade *B* tró(tro- *D*)ade *C'* tro‡ade *E* 205 et *om. C* ‖ commemorant *A* commemorantur *E* recommemorantur *BC'* 206 mortuos] qui ibi (ibidē *D*) sunt mortui β ‖ eorum] illorum *C, Dsuperscr.* 207 scriptura β ‖ tradi(-de- B^1)dit *AB* tradit $C'EB^2$ ‖ et *om.* β ‖ necessario AB^1C' necessarie B^2 ······ uere *E* 208 conscribta sunt *A* · con · scripta suŊ nos aut̄ non habemus hec scripta *E* conscriptis. (a conscriptis *BD*) nos autem non habemus haec (hec *B*) inscripta *BC'* ‖ beata *om. E* ‖ aelena *AB* helena *C'E* ‖ dixit] ait *C* 209 Quidam et *A* Quid' & *B* Quidem et *DE* & quidem *C* ‖ a te ipso quae gesta sunt confessus est (*lege* es)] confessus es a te ipso quia (ipsoq; ea *E*) sunt gesta β 210 *post* dixit (*exciderunt in A*) in dubio locutus sum. Beata aelena (helena *C'E*) dixit β ‖ Habeo *ACE* Habeo ~~beo~~ beo *B* Habeā *D* Quidem & habeo *E* 211 euangeliorum β ‖ eo] quo β ‖ loco] loco ubi B^1 212 nobis] mibi β ‖ qui uocatur calbariae (*A* caluariae *C'* caluarie *E*) locus] locū caluariae qui uocatur *B* 213 faciens *B* ‖ mundari *AC'* mundare *BE* ‖ ne *om.* β forsitam *A* forsitā *BE* forsitan *C'* 214 Iudas dixit *om. D* 215 noui *sup. lin. E* ‖ qui *B* ‖ nec] non *B* ‖ aelena *AB* helena *C'E* 216 dixit] ait *C* ‖ faci~~f~~o te necari famen] famē (fame *C'EB corr.*) te interficiam β 217 nisi] si non *E* ‖ haec cum *ABE* cum haec *C'* ‖ dixisęit *B* 218 siccum *AC'* si͗ aū *B* & *E* ‖ usque in *ADE* et /// *C* usq; *B* 219 dies *AB* dieb; *C'E* sine cibo (cybo *B*) manentem (manere C^2) *AC'* iussit ~~ut custodir&ur~~ amilitibus *E* ‖ autē transissent] transissent (transiss& *B* transsissent *D*) autem (ēn *B*) β 220 septem *ABE* UII *C'* 221 lacum *ABpr.* lacu *C'EBcorr.* 222 Cum] & cū *B* ‖ ascendisset autem *AE* autem ascendisset *C'* ascendiss& *B* 223 lacum] lacū (lacu *C'B corr.*) perrexit usque ad locum (lucū *B*) β ‖ et nesciuit certius locum *A* & nesciens cercius locū (locum *om. E*) *BE, om. C'* 224 iacebat EC^2 ‖ crux] scā crux *E* ‖ leuauit] Eleuauit *B*

uocem uocē *A* autē uocem *E* uocem *BC'* 225 suam *om. B* || ad dn̄m *ABC* ad dm̄ *D, om. E* || hebreica *A* hebreica (æbraica *C* hebraica *E*) lingua dicens (et dixit *B*) *BCE* et dix̄ *D* *Hebraeica uel potius Paulo de Lagarde u. inl. auctore grauissimo formulae superstitiosae abracadabricae quae uocantur nullo sensu uocibus Hebraeicis consutae omittuntur in codice D ut in lectionario; ex uaria lectione de Graeco exemplari transcriptas concludas.*

ai s aa ·rabri milas filo mabo n·ach uiro iloem
ai·as aach·rabri las filo nabo; An ach·biro iole ;
ai ac ra b ·rab i·milas filo·a nabo n ach·biro·eloim·
Ai acaraa t ·Rabri·Milas. Filo a·Nabo n ac ·Biro·Eloim·

lemet doch z od fail em faudiu
Lamed · doch; a za hel, Z od· Zod fa the; Fautiu ·
lamed doc · a zachel ziot · faiche · fautiu ·
Lamed · Dech · Adza hel · ioth Faic e · fa tt u ·

baric cata adona helui eleca nro abra xio
baruc; Cata · adonai, Elo i · eleg maro, Abra xio
baruc tacha · adonam · chi loni · eligomaro · abra^c · xio ·
Baruc ha · Adonan · Chielon · Elig maro · Abra xio ·

et edal baruc adtamdex tram buzi
at edal·baruc; · · · amul·mel mudac·Irahel.iamu, stran buxi·
ath edal· etamouis· tran bizi
Ath edal· Athamis · Ip an buzi·

ma tu c atta dauid auia thera hel · bem emon
ma mu chata·Dauid ·dauia; Iesa el · beel, bemon;
me·fiu chata·dauid ·dauia · gerachel · bed be on
Ma nu katha·Aam·A aaya · Iepaknea Beel be on ·

segen ge mini ihm *A*
segen ge··iami ·lh̄u; *E*
segen ge n ian; *B litteris maiusculis;*
Ceten . Teman · tecoy · *C*

230 quod *om. D* || interpraetatur *A* interpretatur *BE* interpretatur hic *C, om. D* 231 celū *E* || palma *Bpr. D* || metisti *AC'* m^e itisti *B* mestisti *E* 232 pugno terra (terram *C'* trā pugno *B*) mensurasti *ABC'* pugno mensurasti terram *E* | sedis *ABpr.Epr.* sedes *C'Bcorr.Ecorr.* 233 currum cherubint *A* currus (chor^o us *B*) cherubin *BC* cherubim currus *D* cerubin *E* || ips^a e *B* || uolantia β 234 lucem inmensa *A* luce inmensa *BE*

luce immensa *C'* ‖ humanam mensuram] humana natura transire β 235 tu] tu es β 236 eam *C* ‖ ministerium *ADE* my.sterium *BC* ‖ sex *B* 237 quae *AC'* qui *B* que *E* ‖ habentes *A* hab& *B* habent *C'E* ‖ quatuor *D* 238 qui *E* ‖ ministrantes *ADE* ministrantis *B* ministrando *C* ‖ et *om.* β ‖ incessabile *Bpr.E* 239 dicentia *BC', abscisum in E* ‖ cherubint *A* cherubin *BC* cherubī *D* cerubin *E* 240 eis *A* ipsis *B* his *C', abscisum in E* ‖ paradiso *B* 241 uite *E* ‖ qui uocatur *A* qui uocantur *E* quae uocantur *BC'* 242 seraphin *AC* siraphin *B* seraphī *D* seraphi · · *E* ‖ dominaris omnium β 243 incredibiliū angelorum *Ba.ras.* 244 tartareo *E* ‖ ipsi] ibi *B* 245 fundo *AB* ꝑfundo *C'E* ‖ abysi *B* ‖ ad *AE* a *BC'* ‖ draconis *C* ‖ fetore cruciandi (-endi *D*) β 246 praecepto *AC* precepto *BDE* ‖ contradici *E* 247 dš] dn̄e β ‖ est uoluntas] uoluntas est β 248 filium β ‖ a te missus est *AC* missus est a te (ante *B*) *BDE* 249 fuissit *E* 250 resuscitaris *A* suscitares *BCE* saluaueras *D* 251 ergo *om.* β ‖ nobis *om. B* ‖ dš] dn̄e β 252 est] et β ‖ exaudisti] audisti *D* ‖ tuū *om. Dpr.*
253 illi] ei *E* ‖ patris nostri Ioseph] ioseph patris n̄i *B; ad fabulam cf. Elle Haddebarim Rabba sect.* וזאת הברכה *et De Vita et Morte Mosis. Hamb. 1714 pp. 19. 22 sq. Gilberti Gaulmini Notarum lib. II cap. 2 pp. 158—160* 254 dn̄e *om.* β ‖ uoluntas β 255 ostendere *ABD* ostende *CE* ‖ occultum *AE* occultatum *BC'* ‖ thesaurum β 256 locū *Bpr.* ‖ aromatis *A* aromatum *BC'* arromatū & *E* ‖ suauitates *Cpr.* 257 ascendere β ‖ et *om. BD* ‖ crucifixo *ABC* crucifixū *DE* ‖ χp̄o *ACE* χp̄m *D, om. B* 258 srahel *A* isrl *BC'* hisrahel. & *E* ‖ et *om. C* ‖ saecula sæculorum *A* scla sclorum *CE* sęcula sęculorū (scla seculoꝝ *B*) amen *BD* 259 orasset *AC'* orassit *E* dixissit *B* 260 arromatū *E* 261 odor AB^1D & odor CB^2, *om. E* ‖ suauitas *E* ‖ loco] cęlo *E* ‖ ut] ᵛt *B* ‖ admiratus *ACE* admiratus ē *D* amirar&ur *B* 262 ambabus plauderet *A* & plauder& ambis *B* plauder& amb*ab; C* plaudæret ambis *D* plauder& ambabus *E* ‖ manibus] manib; suis *E* 263 dicerit B^1E*pr.* ‖ ueritate β ‖ χp̄ae *B* ‖ saluator (-t˜ *E*) β 264 ago tibi] tibi ago *C* ‖ dn̄e — 266 ita *om. E* 264 quia *AB* qui *D, om. C* ‖ sū *B* 265 tuae gratiae *ABD* gratię tuae *C* ‖ depraecare ita *A* Dep̄cor *B* Dep̄cor te *C'* 266 dn̄e] dn̄e ih̄u χp̄e β ‖ ut memor sis peccatorum meorū *A* inmemores mea peccata *B* immemor esto peccata mea (mea peccata *D*) *C'* memor esto peccata mea *E* 267 adnumeres] ad(an- *C*)numera β ‖ sthe-

phano *E* 268 scribitur *A* inscribit˜ in act*ib*us *B* scribit˜ in actus *C* inscribit˜ in actib, *D* scriptus ·ē in actib; *E* ‖ duodecim *AE, om. BC'* ‖ apostolorum tuorum] apostuloru̅ *B* 269 Et cum haec] Haec (Hec *E*) cum β ‖ cinxit se et accepto fossorio] acci(acce- *E*)piens fossorium (fassarium *B* fosuriu̅ *E*) prae(pre- *C'E*)cinx(-ncx- *E*)it se uiriliter et β 270 fodere β ‖ fodisset passus β 271 uiginti *AE* XX *BC'* ‖ quæ] quas β 272 eiciens *AE* tenens *B, om. C'* ‖ adtulit *A* adtullit *B* ãttulit *C'* attullit *E* ‖ Et interrogabat eum *A* Interrogabat autem *C'E* Interrogabat *B* 273 aelena *AB* helena *C'Ep. ras.* lehelena *E a. ras.* ‖ quae *ABD* qua*e* *C* qualis *E* 274 enim *AC'* eu̅·″ *sup. lin. B* autē *E* ‖ quia *om. E* ‖ et *om.* β ‖ citeri duo] c&ere (cęterę *C* ceterę *D*) duae (″dūę *E, om. D*) β ‖ latronum β 275 portantes eam] ponentes eas β ‖ mediam *ADE* media *C* medio *B* 276 ciuitatem *AD* ciuitatis *B* ciuitate *CE* ‖ expectantes *A* expectabant *BC'* spectabant *E* ‖ et *om. E* 277 ora nona · *A* horam nonam *BC'* orā uero nonā *E* ‖ ferebatur β ‖ quidam *om.* β 278 grauatum *A* grabato *BE* grabatto *C'* 279 cognoscens (-es *E*) domina *AE* cognuscis domina *B* domina cognosces (-scis *D*) *C'* 280 ut ueritatem] et uirtutem (-tutu *E*) β ‖ grauatum *A* grabatum *BE* grabattum *C'* 281 fecit (fecit *A*) poni] fecit deponi *B* ‖ supra] sup β 282 cruces *C'EA²B²* ‖ resurrexit *AD* surrexit *BCE* 283 mortuus *om.* β ‖ inposuit *AE* Inposita *BD* Imposita *C* ‖ tertiam crucem *AE* tertia crucem *B* tertia cruce *C'* 284 dominicā *Bpr. E* ‖ sup β ‖ mortuu̅ & statim *B* ‖ iuuenis qui mortuus fuerat surrexit] surrexit qui mortuus (-tu*v*os) fuerat iuuenis β 286 aderant] adstabant *E* ‖ glorificauerunt *AC'* glorificabant *BE* ‖ dn̅m̅] dm̅ β ‖ sed *om. E* 287 inuidus] inquid inuidus *E* ‖ diabolus] Zabulus *B* 288 uocis ferebatur *A* uociferabatur *B* uociferabat *C'E* ‖ aera *ACE* ęr*e*a *B* áera *D* 289 iterum hic est *ADE* iteru̅ hic *B* hic est iterum *C* ‖ permittit me *AC'* me ꝑmittit *B* ꝑmittit mihi *E* ‖ suscępere *B* 290 eorum *ABC* meorum *DE* ‖ Ih̅u] O ih̅u β ‖ nazaren(o*e*)nne *A* nazarene *BC' E p. ras.* nazarenus *E a. ras.* 291 et] ecce et β 292 aduersus meos *A* aduersum me *BE* aduersus me *C'* ‖ Iudas] O iudas (iuda *BC'*) β ‖ quid *AC'Ecorr.* qui *BEpr.* 293 prior *A* prius *BC'* prius ego *E* ‖ faci et] feci (ꝑfeci *BE*) et populum concitaui (conci ·ta·ui *B*) impie (-iae *B*) agere β 294 nunc] nunc ergo (ego *DE*) β ‖ hinc *AE, om. BC'* ‖ eicior *AC'*

eicior ~~me~~ *B* eiecior *E* || inueni *ABD* Inuenio *C* inueniā *E* || et ego *ABE* ergo *C'* 295 aduersus *ABC* aduersum *DE* || regem] *cf. Iacobus a Voragine legenda aurea c. 68 p. 309 Graesse*[2]: *'Quod quidem de Iuliano apostata dictum uidetur, qui Iudam episcopum Hierosolymis factum multis tormentis affecit et martirem Christi fecit.'* 296 derelinquat *A* dereliquid *B*[1] derelinquet *C'B*[2] derelinquid *E* || sequatur consiliis *A* exsequ^{e}itur (exsequetur *C'B corr.*) consiliis *BC'* exsequ&tur uoluntatib; *E* 297 iniquis tormentis *A* inmitt^{e}it te iniquis tormentis *B* immitt& in te iniqua tormenta *C* mittet te in iniquis tormentis *DE* || nunc] tunc β 298 crucifixum negauis] cruciatus (cruciatu^{s}// *B* cruciandus *C'*) negabis crucifixum β || ferbens *A* feruens *BC'* fremens *E* 299 iam *A* in *BE, om. C'* || sc̄o *AE, om. BC'* || quique] qui β 300 damnet β || abyssum *AC'* aby̆s^{ū}// *B* aby̆sso *E* 301 Audiens autem *A* Et haec audiens *BC'* Audiens hęc *E* || beatam Aelenam] beata ęlena (helena *C'E*) β || admiratam] ad(am- *E*)mirabatur β 302 fidem] fidem iudae β || Cum] Et *B*[1] || ma^{a}g^{n}o *D* || studio] gaudio *E* || conlocans *ABE* collocans *C'* 303 praetiosam *A* pretiosam *BCE* p̄ciosā *D* || et β || lapidibus praet(prec: *C'E*)iosis *AC'E* lapide p̄tioso *B* 304 faciens β || locum *E* || et *om.* β 305 conlocauit *ABE* collocauit *C'* || ecl̄am *C* 306 caluariae β || Iudas] Iudas autem β 308 ıh̄u] inu *E pr.* || depraecantibus *A* deprecedentib; *C'E* Dep̄cedentibus āū *B* || ignis] signis β || ostensus] inuentus *B* 309 Commendauit *A* Conmendauit *E* et commendauit *BC'* || eum] eū regina *E* || episcopo] *s. Macario* || in illo tempore erat *A* erat in illo tempore *B* illo tempore erat *C'* illo tempore pręerat *E* 310 qui *A* qui et *BC'* & *E* || ıh̄u *om.* β 311 autem hortaretur *A* moraretur aū *B* moraretur *C'E* || beatam Aelena adhuc] adhuc (*om. D*) beata aelena (helena *C'E*) β 312 aput iherosolima *A* in hierusolima *B* in hierosolyma *C* in ierosolima *D* hierosolima *E* || ut *AC* autem *B pr. D, om. E B corr.* || beatus episcopus dormitionem acciperet *AC* beatum ep̄m (beato ep̄o *E*) dormitionē accipere *BDE* 313 sp̄u] xp̄o β 314 aelena *A* autem aelena (helena *C'*) *BC'* uero helena *E* || adcersiuit *A* accersibit *B* accersiuit *C'* acces^{v}siuit *E* || ad se *om.* β || Eusebium episcopum] ep̄m eusebium *E* 315 rome *E* 316 in *om. C'* || hierosolimae *A* hierusolimae *B* hierosolyma *C* ierosolimę *D* hierosolimā *E* || ecclesiae *AB* ecl̄ae *C'* ecclesiā *E* 318 Cyriacus] quiriacus β; *episcopus quintus decimus ex Iudaeis Hierosolymitanus, † kal mai c. 134*

—*148.* ‖ Beata β ‖ aelenam *A* aelena *B* helena *C'E* 319 fidem *AEa.ras.* fide *BC'Ep.ras.* ‖ intelligens *C* ‖ in scribturis *A* in scripturis *BE* scripturas *C'* ‖ uentus *B* 320 nouo testamento (-t(o) *A*) *AE* nouum testamentum *BC'* ‖ repleta *ADE* & repleta *C, om. B* 321 requirere *ABE* inquirere *D* requirere clauos *C* 322 crucem *E* ‖ fuerunt *D* ‖ claui in *om. C* 323 sal atorem *A* saluatorem β ‖ crucifixerunt *A* crucifixerant *E* confixerunt *BD* confixerant *C* 324 cog-(con- *A*)nominatus est] cognominatur *E* ‖ cyriacus *AE* quiriacus *BC'* 325 ei] ad eū *E* ‖ quod] qui *B* ‖ erat *om. B* 326 et de fixoriis *A* defixuriis (defixuris *D*) *DE* defixores *C* claui ////// *B* 327 infixi sunt *A* in eo fixi sunt *BC'* infixi fuerunt *E* ‖ inminet (imminet *C'*) tristitia *AC'E* dū non apparent tristitiā ingerunt mihi *in ras. B* ‖ et *om.* β 328 requiescam] quiescam *B* ‖ et de hoc *om. B* ‖ conpleat *A* compleat *BD* impleat *C* conpl&˜ *E* 329 adhuc] nunc *E* 330 prae-(pre- *E*)care *AE* depcare *BC'* ‖ Cyriacus] quiriacus β 332 credi(-de- *Bpr.*)derunt *ABE* crediderant *C'* 333 per inuentionem *AE, om. BC'* ‖ sc̄e *AE* sanctae *BC'* ‖ et *om. B* 334 in mortuo *AC'* im mortuo *B* in mortuū *E* ‖ est] fuerat *E* signum *B* ‖ eleuans β ‖ in caelum] autē *E* 335 suos *AE, om. BC'* ‖ manibus simul] manib;que *E* ‖ pcuciens *E* 336 pectum *A* pectus *BDE* pectus suum *C* 337 dm̄ *AE* dnm̄ *BC'* ‖ confitens *ACEBp.ras.* confidens *Ba.ras.D* ‖ priorem β 338 crediderunt in χp̄o] in χp̄o credider *E* 339 adhuc *AE, om. BC'* 340 eo orantem (-te *E*) *AE* orante eo *C'Bcorr.* orantem eū *Bpr.* ‖ manifest&ur *B*[1] ‖ illi] ei *E* 341 crucem *B* ‖ ita] ita & *C* ‖ fixoris *A* fixoris *B* fixores *C* fixuris *D* fixuris *E* 342 finem *AE* fine *BC'* ‖ cum] *om. B* ‖ decert *A* dicerit *E* dibacerit *B* diceret˜ *C* diceret *D* 343 factum est] Ac *B* ‖ tale β 344 autem] *om. C* 345 inluxit *ABE* illuxit *C'* 346 et *om. E* 347 apparuit *C* ‖ claui — 369 omnes *om. C* ‖ confixi] crucifixi *E* 348 fuerant] sunt *B* ‖ tāquā auro *B* 349 fulgens *A* fulgentes *BDE* ‖ sine dubio credentes *ABE* credentes sine dubio *D* 350 dicerint *B* ‖ cognoscimus *AE* cognouimus *BD* 351 quo *B* ‖ credimus *ABE* credidam' *D* ‖ Duos *A* Quos *BDE* 352 optulit *A* obtulit *BDE* ‖ aelenae *AB* helenę *DE* 353 qui *B* ‖ et *om. B* ‖ capud *B* 354 sapientia *BDE* ‖ et scientiam (scientia *DE*) multa *ADE*

multa [ac] scientia *B* 355 quid *AB* qđ *D* qui *E* 356 de **his** *AE* heeis (d) *D* de eis *B* || fecerit *Bpr.* || Que *BE* || semet ipsa *AE* semetipsā *D* sem&||| ipsam *B* || inposuisset *AB* imposuisset *D* . . posuisset *E* 357 exquirere *ADE*[2] exquerer& *E*[1] ut exquirerit (e) *B* 358 gratiam *A* gratia *BDE* || inmisit *AE* misit *BD* 359 tale *Bp.ras.* || qui diceret (dicer& (fa) *E*) ex eis *AE* quoddā facere *B* qd tam faceret *D* || loci *AE, om. BD* || memorationem *AE* commemorationem *BD* 360 generationis *AE* generationū *BD* || que *E* || uentura *AE* uenturae *BD* 361 erat *AE* erunt *BD* || ꝓph&e *E* || ꝓnunciaueruN *E* 362 ante] inter *Bpr.* 363 autem *om. B* || uirum] beata helena uirū *E* 365 regalem *A* regale$ *B* regale *DE* 366 clauos *AE* hos clauos *BD* 367 et *om. B* || saliuares *cf. Edictum a. 301 Diocletiani et collegarum de pretiis rerum uenalium 10, 5 CIL. III p. 833:* Frenum equestre c(um salibario instr)uctum ✠ centum *et Glossae Graeco-Latinae CGL. II p. 429, 39:* Cαλιβαριον lupa || aequi *B* || qui *AE, om. BD* || regis] regis erit *E* 368 erit] /// erunt *B* || autem] enim *B* || arma *AE* hec arma *B* hoc arma *D* || inexpugnabili[a] *B* 369 aduersarius *C* || erit *AE, om. BC′* 370 regis *AE* regum *BC′* || iuxta *AE* Ut *B* .ut id *C′* 371 ꝓph&a *E*[1] 371 Et — 372 uocatur] *Zachar. 14, 20. Cf. s. Ambros. de obitu Theodosii or. c. 40 (Opp. ed. Par. 1690 t. II col. 1209 C)*: 'Cuius temporibus completum est illud propheticum: In illo die erit, quod super frenum equi, sanctum domino omnipotenti. Quod illa sanctae memoriae Helena mater eius infuso sibi Dei spiritu reuelauit.' *Contra dicente a. 406 s. Hieronymo comm. in Zach. 14, 20 (ed. Vall. Ven. VI 935 D)*: 'Audiui a quodam rem sensu quidem pio dictam, sed ridiculam: clauos dominicae crucis, e quibus Constantinus Augustus frenos equo suo fecerat, sanctum Dei appellari.' 372 die β || in *sup. lin. B* || aequi *AB* equi *C′E* || dn̄i] dĩ *D* || uocatur *AE* uocabitur *BC′* 373 aelenam *A* aelena *B* helena *C′E* || que *E* || ıh̄u χp̄m *A* ıhm̄ χp̄m *E* χp̄o ıhū ē *B* ıнm̄ χp̄m est *C′* 374 in *om. B* || hierosolimis *AE* hierosolymis *C* hierusolimis *BE* ierosolimitȩ *D* || et *A* ita *BC, om. DE* 375 persecutionem *A* Persecucionem *E* & pfectionē *B* perfectionem *C′* || iudeis *E* || inmisit *AE* di|misit & *B* misit *C′* 376 quia *AC* qui *BDE* || et *om. B* || minauit] expulit *D* || iudaea *AC′* iudae(ae) (o) *B* iudea *E* 377 et tanta *AE* Tanta autem *C′* Tanta uero *E* || cyriacū *AE* quiriacum *BC′* 378 episcopum *om.* β || et *AE, om. BC′* || daemones *AC* demones *BE* doemones *D* || per orationē eius *A*

p̱ eius oratione̅ *E* p̱ oratione̅ *D* oratione *B*, *om. C* 379 effugirent *A* effugairent *E* effugaret *C'* fugaer& *B* ‖ hominum *om. B* 380 Beata β ‖ aelen • • (*foramen in membrana*) *A* aelena *B* helena *C'E* 381 derelinquens *AE* dereliquid *B* dereliquit *D* relíquit *C* ‖ episcopo cyriaco *AE* cyriaco ep̄o *E* quiriaco *BC'* 382 ad ministerium *AE* in ministerio *BD* inmynisterio *C* ‖ dormiuit *AE* donauit *Ba.ras.D* & iuit *Bp. ras., om. C* 383 pace β ‖ · XVI · k̄al · m̄ai · *A* septimo decimo kt m̄ai *E*, *om. BC'* ‖ demandans] & mandans *B* 384 diligunt *AE* diligunt (-givnt *B* digunt C^1) uiris *BC'D* ‖ ac] hac *B corr.* ‖ caelebrare (celebrare *E*) uero commemorationem *AE* celebrare commemorationem *BC* cōmemoratione̅ celebrare *D*

385 diei β 386 · V · (quinto *E*) nonarum maiarum *AE* V · N̄ON · madias *B* · V · N̄ON · MAIAS *C* · V · N · MAĪ · *D*; *quo die festum iam in sacramentariis Gelasii I. et Gregorii M. tractatur. Diem 13. septembr. uirgo Aquitana p. 108 Gam. testatur:* 'Harum ergo ecclesiarum sanctarum encenia cum summo honore celebrantur: quoniam crux domini inuenta est ipsa die;' *postea 14. sept. exaltatio crucis celebrabatur.* 387 Quicunq; *C* ‖ crucis *AB* sc̄ae crucis *C'E* 388 accipiant *AE* accipiunt *BC'* ‖ dĩ] dn̄i *C* ‖ genetricae *AE* gen&rice *B* genitrice *C'* 389 sc̄a *AE*, *om. BC'* ‖ maria *ACE* maria; (. *D*) amen. *BD* Oꝝ Dn̄e ih̄u χp̄e qi per cruce̅ passionis tue nos redemisti. et sanguine̅ tuū p̄ciosū ꝑ nobis fudisti . salua nos p̱ signū sc̄e crucis quā in honore̅ gloriosi nōis tui deuotissime adoramus. Qui uiuis & regnas ds̄ p ō. *subiecit monachus saec. XIIII C* EXPLICIT DE CRUCE D̄NI INVENTIONIS *A* INUENTIO S̄CAE CRUCIS EXPLICIT D̄O GRATIAS AMEN. *B* Explicit de inuentione scę crucis Incipit de eiusde̅ exaltatione *D*.

ΛΟΓΟϹ

ΤΗϹ ЄΥΡЄϹЄΩϹ ΤΟΥ ΤΙΜΙΟΥ ΚΑΙ ΖΩΟΠΟΙΟΥ ϹΤΑΥΡΟΥ.

Ἔτοϲ ἠνύετο τριακοϲιοϲτὸν τρίτον τοῦ πάθουϲ τοῦ ϲωτῆροϲ ἡμῶν Ἰηϲοῦ Χριϲτοῦ, ἥ τε ζήτηϲιϲ καὶ ἀνεύρεϲιϲ τοῦ ζωοποιοῦ ϲταυροῦ ἐγίνετο κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον βαϲιλεύοντοϲ Κωνϲταντίνου τοῦ θεοφιλεϲτάτου ἀνδρόϲ, ὃν ἔτεκεν ἡ ϲεμνοτάτη καὶ φιλόχριϲτοϲ Ἑλένη, ἥτιϲ καὶ φιλολογήϲαϲα ἐμπόνωϲ τὴν ἐνανθρώπηϲιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰηϲοῦ Χριϲτοῦ καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ϲταυροῦ ἀνύψωϲιν καὶ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάϲταϲιν, καὶ πολλῇ χρηϲαμένη τῇ διανοίᾳ, ϲπουδῇ τε καὶ πίϲτει ἔϲπευϲεν ἀναζητῆϲαι τὸν ϲεβάϲμιον καὶ τίμιον ϲταυρὸν τοῦ Χριϲτοῦ καὶ τοῦτον τῷ κόϲμῳ ἐπιδεῖξαι. ἐπορεύθη δὲ εἰϲ Ἱερουϲαλὴμ μηνὸϲ δευτέρου ὀγδόῃ καὶ εἰκάδι ἅμα ϲτρατιώταιϲ πλείϲτοιϲ. καὶ δὴ ἐκκληϲίαν ϲυγκροτήϲαϲα ἐκάλεϲε πάνταϲ τοὺϲ Ἰουδαίουϲ τοὺϲ ὄνταϲ ἐν Ἱερουϲαλήμ, καὶ ὅϲοι ἦϲαν εἰϲ τὰϲ πέριξ πόλειϲ καὶ κώμαϲ· ἦν γὰρ ἡ Ἱερουϲαλὴμ τέλειον ἐρημωθεῖϲα. ϲυνήχθηϲαν δὲ πάντεϲ οἱ Ἰουδαῖοι τὸν ἀριθμὸν διϲχίλιοι, οὓϲ μετακαλεϲαμένη ἡ ἁγία Ἑλένη λέγει αὐτοῖϲ· ‘Ἔγνων ἐγὼ ἀπὸ τῶν θείων καὶ ἁγίων γραφῶν, ὅτι ϲπέρμα δίκαιον καὶ ἠγαπημένον ἦτε ὑπὸ κυρίου, ὑμεῖϲ δὲ οὐ ϲυνήκατε, ἀλλ᾽ ἐνομίϲατε τὸ φῶϲ εἶναι ϲκότοϲ, καὶ τὴν ἀλήθειαν ψεῦδοϲ, καὶ τὸν θέλοντα ὑμᾶϲ θεὸν λυτρώϲαϲθαι ἀπὸ τῆϲ ἀρχαίαϲ κατάραϲ, κατηράϲαϲθε αὐτόν, καὶ τὸν τοὺϲ νεκροὺϲ ἐγείραντα ἠθελήϲατε νεκρὸν προϲαγορεῦϲαι, καὶ τὸν διὰ πτυέλου φωταγωγήϲαντα ὑμᾶϲ ἐμπτύϲμαϲι μιαροῖϲ ἐνεπτύϲατε αὐτόν. τοίνυν λέγω ὑμῖν, ἐπιλέξαϲθε ἑαυτοῖϲ,

οὓς λέγετε ἀκριβῶς εἰδέναι τὸν νόμον, εἴ πως εἴπητέ μοι, περὶ οὗ μέλλω ὑμᾶς ἐπερωτᾶν λόγου.'

Οἱ δὲ ἐπορεύθησαν μετὰ φόβου μεγάλου, καὶ δοκιμάσαντες ἑαυτοὺς εὗρον τοὺς νομίζοντας εἰδέναι τὸν νόμον ἄνδρας χιλίους, οἵτινες ὁμοθυμαδὸν παρεγένοντο πρὸς τὴν μακαρίαν Ἑλένην μαρτυροῦντες περὶ τῶν χιλίων ἀνδρῶν, ὅτι οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκριβῶς καὶ καλῶς εἰδότες τὸν νόμον. ἡ δὲ πάλιν δευτερώσασα αὐτοῖς τὸν λόγον καὶ φιλολογήσασα λέγει· 'Ἀκούσατέ μου τοὺς λόγους καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματα τοῦ στόματός μου. οὐκ ἠκούσατε τῶν ἁγίων γραφῶν, πῶς προήγγειλαν οἱ προφῆται περὶ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λέγοντος τοῦ ἁγίου πνεύματος διὰ τῶν προφητῶν· 'Παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, οὗ ἡ μήτηρ ἄνδρα οὐ γνώσεται.' καὶ πάλιν ὁ ὑμνογράφος Δαυῒδ· 'Προωρώμην τὸν κύριον ἐνώπιον ἐμοῦ διὰ παντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.' καὶ πάλιν Ἠσαΐας προανεφώνει περὶ ὑμῶν· 'Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν', καὶ πάλιν λέγει· 'Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ, Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός μου οὐ συνῆκεν.' ἰδὲ οὖν ὑμεῖς οἱ ἀναγινώσκοντες τὸν νόμον, οὐ γινώσκετε αὐτόν, ὅθεν φυλάττεσθαι ὑμᾶς κελεύω ὑπὸ στρατιωτῶν, καὶ ἔχοντες διωρίαν ἐπιλέξασθαι ἑαυτοῖς τοὺς νομίζοντας εἰδέναι τὸν νόμον ἀκριβῶς.' οἱ δὲ πάλιν ἀπελθόντες καθ' ἑαυτούς, καὶ ποιήσαντες συμβούλιον εὗρον ἄνδρας πεντακοσίους τοὺς εἰδότας ἐν ἀκριβείᾳ τὸν νόμον. καὶ ἐλθόντων αὐτῶν λέγει αὐτοῖς· 'Τίνες εἰσὶν οὗτοι;' λέγουσιν αὐτῇ· 'Οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν νόμον ἀκριβῶς ἐπιστάμενοι.' καὶ πάλιν ἀρξαμένη ἡ ἁγία Ἑλένη, τὸν τῆς ἀληθείας λόγον ἐδίδασκε λέγουσα· 'Ἕως πότε ὑμεῖς μωροὶ Ἰσραήλ, οὐκ ἠρκέσθητε ἐπὶ τῇ παλαιᾷ, πλάνῃ δὲ τυφλώσει τῶν πατέρων ὑμῶν, λέγοντες τὸν Ἰησοῦν μὴ εἶναι υἱὸν θεοῦ, καὶ περιέχοντες τοὺς προφήτας παρ' ἑαυτοῖς καὶ ἀναγινώσκοντες, καὶ τὸν νόμον οὐκ ἐπιγινώσκετε.' Οἱ δὲ εἶπον· 'Ἡμεῖς καὶ ἀναγινώσκομεν καὶ γινώσκομεν, καὶ τὸν νόμον καλῶς ἐπιστάμεθα. περὶ δὲ τίνος ἡμᾶς ἐπερωτᾷς, φανέρωσον ἡμῖν δέσποινα,

ἵνα καὶ ἡμεῖς γνόντες ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς λεγομένοις παρὰ σοῦ.' ἡ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη· 'Πορευθέντες πάλιν κατ' ἰδίαν, ἐπιλέξασθε ἑαυτοῖς μετὰ πάσης ἀκριβείας τοὺς δοκοῦντας εἰδέναι τὸν νόμον, καὶ σκέψασθε ὅπως ἀκριβέστερον ἐρωτήσω ὑμᾶς.'

Οἱ δὲ πορευόμενοι λέγουσι καθ' ἑαυτούς· '"Ενεκεν τίνος ἄρα παρέχει ἡμῖν τοὺς κόπους τούτους καὶ τὰς ἐρωτήσεις ἡ βασίλισσα;' εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἰούδας ἀπεκρίθη πρὸς αὐτούς· 'Οἶδα ἐγώ, ὅτι ζήτησιν μέλλει ποιήσασθαι τοῦ ξύλου, ἐφ' ᾧ τὸν Μεσσίαν ἐκρέμασαν οἱ πατέρες ἡμῶν. βλέπετε οὖν μή τις ὁμολογήσῃ, ἐπεὶ ὄντως καταλυθήσονται τελείως αἱ πατρικαὶ ἡμῶν παραδόσεις. Ζαχαῖος γὰρ ὁ πάππος μου διεστείλατο τῷ πατρί μου Σίμωνι τελευτῶν, καὶ ὁ πατήρ μου διεστείλατο ἐμοὶ λέγων· 'Γίνωσκε τέκνον, ὅτι ζήτησις ἔχει γενέσθαι τοῦ ξύλου, ἐν ᾧ ὁ Μεσσίας ἐκρεμάσθη. ὅταν οὖν μέλλει ζητεῖσθαι τὸ ξύλον τοῦ σταυροῦ, ἐφ' ᾧ τὸν Μεσσίαν κατέκριναν, φανέρωσον αὐτὸ ἐν τάχει πρὸ τοῦ σε τιμωρηθῆναι πικρῶς. οὐκ ἔτι γὰρ γένος Ἑβραίων βασιλεύει, ἀλλ' ἔσται ἡ βασιλεία καὶ ἡ δόξα τὸν ἐσταυρωμένον προσκυνούντων, αὐτὸς γὰρ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. οὗτος δέ ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ζῶντος. ὁ δὲ πάππος μου Ζαχαῖος ἦν παρειληφὼς ταύτας τὰς ἐντολὰς παρὰ Στεφάνου τοῦ λιθασθέντος ὑπὸ τῶν πατέρων ἡμῶν.' ἐγὼ δὲ εἶπον αὐτῷ· 'Πάτερ, εἰ εἴδετε, ὅτι οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός, διὰ τί τὰς χεῖρας ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν οἱ πατέρες ἡμῶν;' ὁ δὲ λέγει μοι· '"Ακουσον, τέκνον.. οἶδεν αὐτοῦ ἄχραντον ὄνομα, ὅτι οὐδέποτε συνεδρίασα μετὰ τῶν λοιδορούντων αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἀντέλεγον τοῖς ἀπιστοῦσιν αὐτῷ. οὐ συνέθεντο δὲ οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν, οὐδὲ συνευδόκησαν μετὰ τῶν σταυρωσάντων τὸν Ἰησοῦν, ἀλλ' ἐπειδὴ ἤλεγχε τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς τοῦ λαοῦ, κατέκριναν αὐτὸν σταυρωθῆναι, προσδοκῶντες, ὅτι ἔχουσιν αὐτὸν θανατῶσαι, ὅπερ καὶ τῇ ἀνθρωπότητι ἐθανάτωσαν αὐτόν, αὐτὸς δὲ θεὸς ὢν ἀληθινὸς ἔμεινε ἀπαθὴς καὶ ἀθάνατος. ὃν καὶ καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου

τοῦ σταυροῦ, ἔθηκαν ἐν μνημείῳ ἐπιστήσαντες αὐτῷ καὶ στρατιώτας φύλακας καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἀναστὰς ἐνεφάνισεν ἑαυτὸν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ὅθεν πεισθεὶς Στέφανος ὁ ἀδελφὸς τοῦ πατρὸς τοῦ πάππου μου ἤρξατο διδάσκειν τὸν λαὸν τὰ περὶ τοῦ Χριστοῦ. καὶ δὴ συνέδριον ποιήσαντες οἱ Σαδουκαῖοι μετὰ τῶν Φαρισαίων κατέκριναν αὐτὸν λιθοβοληθῆναι, καὶ συνῆρε πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἐλιθοβόλησαν αὐτόν. ὁ δὲ μακάριος μέλλων ἀφιέναι τὸ πνεῦμα, τανύσας τὰς χεῖρας αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, εἶπε· 'Κύριε μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην.' ἄκουε οὖν, τέκνον, ὅπως διδάξω σε τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ὅτι καὶ Σαῦλος ὁ πρὸς τὸ ἱερὸν καθεζόμενος, ὁ καὶ ἱμαντοτόμος καὶ αὐτὸς διώκων ἦν τοὺς ἐπὶ τὸν νόμον μὴ πιστεύοντας, ὃς καὶ συνεπῆρε τὸν ὄχλον κατὰ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Στεφάνου, καὶ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. ἀλλὰ σπλαγχνισθεὶς ἐπ' αὐτὸν ὁ θεὸς ἐποίησε καὶ αὐτὸν ὡς ἕνα καὶ τῶν ἐνδόξων αὐτοῦ ἀποστόλων. καὶ σὺ οὖν τέκνον, μὴ βλασφημήσῃς εἰς αὐτόν, μηδὲ εἰς τοὺς εἰς αὐτὸν ἐλπίζοντας, καὶ ἕξεις ζωὴν αἰώνιον.

'Ταῦτά μοι, ἀδελφοί, διεστείλατο ὁ πατήρ μου Σίμων μέλλων τελευτᾶν. ἰδοὺ οὖν ἠκούσατε πάντα, τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τούτων; ἐὰν οὖν ἐρωτήσῃ ἡμᾶς περὶ τοῦ σταυροῦ ἡ βασίλισσα, τί ἐροῦμεν αὐτῇ;' οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον· ''Ημεῖς οὐδέποτε τοιαῦτα ἠκούσαμεν· εἰ δὲ γένηται ζήτησις περὶ τούτου, μηδεὶς ὁμολογήσῃ.' ταῦτα αὐτῶν λεγόντων παραγίνονται οἱ στρατιῶται πρὸς αὐτοὺς λέγοντες· 'Δεῦτε καλεῖ ὑμᾶς ἡ βασίλισσα.' Οἱ δὲ παραγενόμενοι πρὸς αὐτὴν καὶ πολλὰ ἀνακριθέντες, τὴν ἀλήθειαν οὐκ εἶπον. τέλος ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος κινηθεῖσα ἡ βασίλισσα κελεύει πάντας πυρὶ παραδοθῆναι. οἱ δὲ μεγάλως φοβηθέντες, παρέδωκαν αὐτῇ τὸν Ἰούδαν λέγοντες· 'Δέσποινα, οὗτος ὁ ἀνὴρ δικαίου καὶ προφήτου ἐγένετο υἱός, καὶ τὸν νόμον ἐπίσταται ἀκριβῶς παρὰ πάντας ἡμᾶς, τοῦτον κράτησον μόνον, καὶ αὐτός σε ἀναδιδάξει τὰ καταθύμια τῆς ψυχῆς σου.' καὶ πάντων ὁμοῦ συνεπιμαρτυρησάντων, ἀπέλυσεν αὐτοὺς

παρεκτὸς Ἰούδα, ὃν καὶ προσκαλεσαμένη λέγει· ‘Ζωὴ καὶ θάνατος πρόκειταί σοι, ὃ θέλεις τῶν δύο ἐπίλεξαι.’ Ἰούδας λέγει· ‘Δέσποινα, καὶ τίς ἐν ἐρήμῳ ἄρτων προκειμένων λίθους ἐσθίει;’ ἡ δὲ πρὸς αὐτὸν ἔφη· ‘Εἰ οὖν βούλει καὶ ἐπὶ γῆς ζῆσαι καὶ ἐν οὐρανῷ, εἰπέ μοι, ποῦ ἐκρύβη ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ;’ Ἰούδας λέγει· ‘Καθὼς περιέχουσι τὰ ὑπομνήματα, εἰσὶν ἔτη τριακόσια τρία, καὶ ἡμεῖς νέοι ὄντες πῶς δυνάμεθα εἰδέναι τὰ περὶ τοῦ σταυροῦ, καὶ ποῦ ἐκρύβη;’ λέγει αὐτῷ ἡ μακαρία Ἑλένη· ‘Καὶ πῶς πρὸ τοσούτων γενεῶν ὁ πόλεμος συνεκροτήθη ἐν τῷ Ἰλίῳ, καὶ πάντες οἱ τεθνηκότες ἐκεῖ μνημονεύονται, καὶ οἱ τόποι αὐτῶν καὶ οἱ τάφοι;’ ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει· ‘Πάντως δέομαί σου δέσποινα, ἀπὸ συγγραμμάτων, ἡμεῖς δὲ οὐδὲ ἓν ἔχομεν ἐν γραπτῷ.’ ἔφη αὐτῷ ἡ βασίλισσα· ‘Οὐχὶ πρὸ μικροῦ ὡμολόγησάς μοι, ὅτι εἰσὶν ὑπομνήματα;’ Ἰούδας εἶπε· ‘Στοχαζόμενος ἐλάλησα, δέομαί σου.’ λέγει αὐτῷ ἡ μακαρία Ἑλένη· ‘Ἐγὼ ἔχω βέβαιον τὴν αὐτόλακτον φωνὴν τοῦ ἁγίου εὐαγγελίου τὸ ἐν ποίῳ τόπῳ ἐσταυρώθη ὁ Χριστός, μόνον ἐπίδειξόν μοι τὸν κρανίου τόπον λεγόμενον, κἀγὼ ἐν τῇ ἐμῇ ἐξουσίᾳ κελεύσω πάντας, καὶ ἐκκαταρῶ τὴν γῆν τοῦ τόπου ἐκείνου, καὶ κύριος ὁ θεὸς ποιήσει μου τὴν ἐπιθυμίαν.’ Ἰούδας λέγει· ‘Δέσποινα, ὃ βούλει πρᾶξον εἰς ἐμέ, ἐγὼ γὰρ οὐδὲ τὸν τόπον ἐπίσταμαι, οὔτε ἐγγράφως εὗρον περὶ αὐτοῦ.’ τότε λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ βασίλισσα· ‘Γνωστὸν ἔστω σοι, ὅτι ἐὰν μὴ ὁμολογήσῃς μοι, λιμοκτονήσω σε.’ καὶ ταῦτα εἰποῦσα ἐκέλευσε βληθῆναι αὐτὸν ἐν ξηρῷ φρέατι, ἐν ᾧ ὕδωρ οὐκ ἦν, καὶ προσέταξεν ἕως ἑπτὰ ἡμερῶν ἄσιτον αὐτὸν διαμεῖναι.

Μετὰ δὲ τὰς ἑπτὰ ἡμέρας ἐβόησεν ἐκ τοῦ φρέατος τοῦ λάκκου λέγων· ‘Ἀναγάγετέ με, κἀγὼ ὑμῖν ὑποδείξω τὸν τόπον, ὅπου ὁ Χριστὸς ἐσταυρώθη.’ τότε ἀνηνέχθη ὁ Ἰούδας ἀπὸ τοῦ φρέατος, καὶ ἐλθὼν ἐν τῷ τόπῳ, ἔνθα ἐσταυρώθη ὁ Χριστός, καὶ μὴ εἰδὼς τὴν ἀκριβῆ τοποθεσίαν, ἦρε τὴν φωνὴν αὐτοῦ τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ εὐχόμενος καὶ λέγων οὕτως· ‘Ὁ θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ ποιήσας τὸν ἄνθρωπον κατ’ εἰκόνα ἰδίαν καὶ ὁμοίωσιν,

ὁ σπιθαμῇ μετρήσας τὸν οὐρανόν, καὶ τὴν γῆν δρακὶ κατέχων, ὁ καθήμενος ἐπὶ ἅρματος Χερουβίμ, καὶ αὐτά εἰσι νηχόμενα δρόμοις ἐν φωτὶ ἀμετρήτῳ, ὅπου ἀνθρωπίνη φύσις παρελθεῖν οὐ δύναται, ὅτι σὺ ἐποίησας αὐτὰ εἰς σὴν ὑπηρεσίαν, ἅτινα λειτουργοῦσιν ἀκαταπαύστῳ φωνῇ λέγοντα· ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, ἅτινα καὶ Χερουβὶμ καλοῦνται, τὰ δὲ ἔθου ἐν τῷ παραδείσῳ φυλάττειν τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, ἅτινα Σεραφὶμ καλοῦνται. σὺ γὰρ δεσπόζεις ἁπάντων τῶν τε ἐν οὐρανῷ τῶν τε ἐπὶ τῆς γῆς, ὅτι σὸν ποίημά ἐσμεν, ὁ τοὺς ἀπειθήσαντας ἀγγέλους βυθῷ ταρτάρου παραδούς, καὶ αὐτοί εἰσιν ὑπὸ τὰ ἐνθυρώματα τῶν μοχλευμάτων τῆς ἀβύσσου ἕως τέλους κολαζόμενοι, καὶ τῷ σῷ προστάγματι ἀντειπεῖν οὐ δύνανται, καὶ τανῦν δέσποτα κύριε παντοκράτορ, εἰ σὸν θέλημά ἐστι βασιλεύειν τὸν υἱὸν Μαρίας τῆς καλῆς περιστερᾶς τὸν ἐκπεμφθέντα ὑπὸ σοῦ, εἰ μὴ γὰρ ἦν ἐκ σοῦ, οὐκ ἂν τοσαύτας δυνάμεις ἐποίησε, καὶ εἰ μή σου παῖς ἦν, οὐκ ἂν ἤγειρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, ποίησον ἡμῖν τὸ τεράστιον τοῦτο, καὶ ὡς ἐπήκουσας τοῦ θεράποντός σου Μωϋσέως, καὶ ἀνέδειξας τὰ ὀστᾶ τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν Ἰωσὴφ ὄντα ἐν κρυπτῷ, οὕτως καὶ νῦν κύριε φανέρωσον ἡμῖν τὸν κεκρυμμένον σου θησαυρόν, καὶ ἔνθα ἀπόκειται ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ σου, κέλευσον ἀνελθεῖν καπνὸν εὐωδίας ἐκ τοῦ τόπου ἐκείνου, ἵνα κἀγὼ ὁ ἁμαρτωλὸς πιστεύσω τῷ ἐσταυρωμένῳ Χριστῷ, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ, καὶ σωτὴρ τοῦ κόσμου, καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.' Ταῦτα εὐξαμένου τοῦ Ἰούδα, εὐθέως ἐσείσθη ὁ τόπος, καὶ πλῆθος καπνοῦ ὡς εὐωδίας ἀρωμάτων ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ τόπου ἐκείνου, ὥστε θαυμάσαντα τὸν Ἰούδαν κροτῆσαι ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ καὶ εἰπεῖν· 'Ἐπ' ἀληθείας Χριστέ, σὺ εἶ σωτὴρ τοῦ κόσμου, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος. εὐχαριστῶ σοι κύριε, ὅτι ἀνάξιον ὄντα με κατηξίωσας τῆς σῆς χάριτος μέτοχον γενέσθαι· διὸ δέομαί σου κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ ἀμνησικάκησον ταῖς ἁμαρτίαις μου, καὶ συγκαταρίθμησόν με μετὰ τοῦ πρωτομάρτυρός σου Στεφάνου, διότι κἀγὼ γένος αὐτοῦ εἰμί.'

Καὶ εἰπὼν ταῦτα ὁ Ἰούδας, διαλαβόμενος ὀρυκτῆρα ἤρξατο ὀρύσσειν μετὰ καὶ ἄλλου πλήθους πολλοῦ, καὶ ὀρύξαντες ὀργυίας ὡς ἄχρι εἴκοσιν, εὗρον τρεῖς σταυροὺς κεχωσμένους. οὕσπερ ἀνελόμενος ὁ Ἰούδας ἀπήγαγε πρὸς τὴν πόλιν. ἦσαν δὲ ἐκδεχόμενοι οἱ ἐν Ἱερουσαλὴμ τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ, καὶ ἰδοὺ ὥρα ἦν ὡσεὶ ἐννάτη, καὶ προσήγαγεν Ἰούδας τοὺς τρεῖς σταυροὺς τῇ βασιλίσσῃ, ἡ δὲ ἀπολαβοῦσα τοὺς σταυροὺς μετὰ χαρᾶς μεγάλης, καὶ περιπτυξαμένη λέγει αὐτῷ· 'Καὶ πῶς γνώσομαι ἄρτι Ἰούδα, ποῖός ἐστιν ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ; οἴδαμεν γάρ, ὅτι συνεσταυρώθησαν τῷ Χριστῷ δύο λῃσταὶ κακοῦργοι, καθὼς οἱ εὐαγγελισταὶ γράφουσι, καὶ ὅτι καὶ οἱ τρεῖς ἐξίσον εἰσί. καὶ νῦν ποῖός ἐστι τοῦ Χριστοῦ, οὐ γινώσκομεν.' τότε τίθησιν αὐτοὺς μέσον τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ μετ' ὀλίγον ἐξεφέρετο τεθνηκὼς νεανίας ἐπὶ κλίνης κείμενος. καὶ δὴ περιχαρὴς γενόμενος ὁ Ἰούδας, πλησθεὶς δὲ καὶ πνεύματος συνέσεως, κατέσχε τὴν κλίνην, καὶ ἐποίησεν αὐτὴν τεθῆναι χαμαί, λέγων πρὸς τὴν βασίλισσαν· 'Νῦν γνώσῃ δέσποινα ὁποῖόν ἐστι τὸ πεποθημένον ξύλον, καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ.' καὶ ὡς ἐπέθηκε τοὺς δύο σταυροὺς ἐπάνω τοῦ τεθνηκότος ἕνα καὶ ἕνα, σημεῖον οὐκ ἐγένετο ἐν αὐτοῖς. ὅτε δὲ ἦλθεν ἐπὶ τὸν τρίτον σταυρόν, καὶ ἐπέθηκεν αὐτὸν ἐπὶ τὸν νεκρόν, εὐθέως ἀνεῴχθησαν αἱ πύλαι τοῦ θανάτου, καὶ ἀνέστη ὁ τεθνηκὼς νεανίας, καὶ ἐφανερώθη ἅπασιν ἡ δόξα τοῦ θεοῦ. τότε πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων θεασάμενοι ἀθρόως ἀναστάντα τὸν νεκρόν, ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. τούτου οὖν μεγίστου θαύματος γενομένου, ἦλθε φωνὴ ἐξ ἀέρος ἀγανακτήσαντος τοῦ διαβόλου καὶ λέγοντος· 'Τίς ἐστιν οὗτος ὁ μὴ ἐῶν με δέχεσθαι τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων; ὦ Ἰησοῦ Ναζαρηνὲ πάντας εἰς ἑαυτὸν εἵλκυσας. καὶ τὸ πάλιν τὸ ξύλον σὸν εὐφανερώθη κατ' ἐμοῦ; ὦ Ἰούδα τί τοῦτο ἐποίησας; πρῶτον μὲν γὰρ διὰ Ἰούδα τοῦ προδότου τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ ἐποίησα ἐξαμαρτῆσαι. καὶ νῦν διὰ τοῦ Ἰούδα ἔνθεν ἀπελαύνομαι. εὕρω κἀγὼ Ἰούδα ἐπίνοιαν, ἥνπερ καὶ ποιήσω κατὰ σοῦ, μηχανησάμενος γὰρ ἐν τῇ ἐμῇ

ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐγερῶ ἕτερον βασιλέα, ὅστις καταλείψει τὸν ἐσταυρωμένον, καὶ τὰς ἐμὰς βουλάς, καὶ τὰ θελήματα εὐμενῶς πράξει, καὶ παραδώσω σε δειναῖς καὶ ποικίλαις τιμωρίαις, ὅπως ἐπὶ πολὺ τιμωρούμενος ἀρνήσῃ τὸν ἐσταυρωμένον.' ταῦτα ἀκούσας Ἰούδας καὶ ἐμβριμησάμενος τῷ ἀκαθάρτῳ πνεύματι, εἶπεν αὐτῷ οὕτως· ‘Ὁ τοὺς νεκροὺς ἐγείρας Χριστὸς καταγάγῃ σε εἰς τὴν ἄβυσσον τοῦ πυρὸς τὴν ἐσχάτην πονηρὲ δαίμων εἰς τὸ σὸν οἰκητήριον.' καὶ εὐθέως ἀκούσας ταῦτα ὁ διάβολος, ἐγένετο ἀφανής.

Ἡ δὲ μακαρία Ἑλένη τὴν μὲν δύναμιν τοῦ Χριστοῦ ἐδόξασε, τὴν δὲ πίστιν τοῦ Ἰούδα ἐθαύμασε. τότε μετὰ πολλῆς ἀσφαλείας ἡ βασίλισσα ἠσφαλίσατο τὸν τίμιον σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ ἐν χρυσῷ καὶ λίθοις τιμίοις, καὶ ποιήσασα γλωσσόκομον ἀργυροῦν ἠσφαλίσατο αὐτὸν ἐν αὐτῷ ἐνδόξως τε καὶ ἐντίμως. καὶ θεσπίσασα ἐκκλησίαν γενέσθαι ἐν τῷ κρανίου τόπῳ, ἀπέθετο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ φυλάττεσθαι τὸν τίμιον σταυρόν, τὸν δὲ Ἰούδαν λαβόντα τὸ λουτρὸν τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως, παρέθετο αὐτὸν τῷ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἐπισκόπῳ. ἔτι δὲ τῆς μακαρίας Ἑλένης διαγούσης ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐγένετο τὸν ὁσιώτατον ἐπίσκοπον ἀναλῦσαι ἐν κυρίῳ. ἡ οὖν μακαρία Ἑλένη μετακαλεσαμένη τὸν ἐπίσκοπον Ῥώμης Εὐσέβιον τοὔνομα, κατέστησε τὸν Ἰούδαν ἐπίσκοπον ἡγεῖσθαι τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας μετονομάσασα αὐτὸν Κυριακόν, ἡ δὲ τρισμακαρία Ἑλένη παιδευθεῖσα τὴν ἐν τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ δύναμιν, τῆς τε νέας διδαχῆς τοῦ Χριστοῦ τὰ διδάγματα ἀκριβῶς μαθοῦσα, μεμνημένη δὲ καὶ τῶν ἁγίων γραφῶν τὰς φωνάς, ἔτι προσέθετο ἀναζητῆσαι καὶ τοὺς ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ προσπαγέντας ἥλους. δευτέρας δὲ ἀναζητήσεως γενομένης, ἔφη ἡ μακαρία Ἑλένη πρὸς τὸν Ἰούδαν τὸν καὶ Κυριακὸν ἐπονομασθέντα· ‘Ἡ μὲν περὶ τοῦ ξύλου τοῦ τιμίου σταυροῦ εἰς ἐμὲ ἐπιθυμία ἐπληρώθη. ἡ δὲ περὶ τῶν ἐν τῷ σταυρῷ παγέντων ἥλων πολλή μοι ἔγκειται λύπη, διὸ οὐχὶ ἠρεμήσω μέχρις ἂν καὶ περὶ τούτων πληρώσῃ μου ὁ κύριος τὴν ἐπιθυμίαν.' τότε ὁ ὅσιος ἐπίσκοπος Κυριακὸς παρα-

γενόμενος εἰς τὸν κρανίου τόπον ἅμα πλείοσιν ἀδελφοῖς, τῶν εἰς τὸν ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πιστευσάντων διὰ τῆς τοῦ σταυροῦ ἀνευρέσεως καὶ τῆς τοῦ νεκροῦ ἀναστάσεως, καὶ ἀνατείνας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ τὰς χεῖρας ἐν τῷ στήθει κρούων, προσηύξατο ἐκτενῶς πρὸς τὸν κύριον. ἐπὶ πολὺ δὲ προσθεμένου τὴν εὐχὴν Ἑβραΐδι διαλέκτῳ ἐπὶ τῷ φανερωθῆναι καὶ τοὺς ἥλους τοὺς ἐν τῷ σταυρῷ παγέντας καὶ ἱκανῆς ὥρας γενομένης ἐπὶ τῇ προσευχῇ, τούτου ἐπειπόντος τὸ ἀμήν, ἐγένετο τὸ σημεῖον, ὃ καὶ οἱ παραγενόμενοι εἶδον, ὥσπερ γὰρ ἀστραπῆς φέγγος ἐπέλαμψεν ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ. ἔλαμψαν δὲ καὶ οἱ ἧλοι τοῦ σταυροῦ ἐκ τοῦ τόπου ἐκείνου, ὡς χρυσὸς ἐξαστράπτων ὑπὲρ τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, ὡς πάντας ἀδιστάκτως λέγειν, νῦν ἐγνώκαμεν εἰς τίνα πεπιστεύκαμεν. οὓς μετὰ πολλῆς εὐλαβείας ἀνελόμενος ὁ ἐπίσκοπος προσήνεγκε τῇ θεοφιλεστάτῃ Ἑλένῃ. ἡ δὲ θεασαμένη, κλίνασα τὰ γόνατα καὶ τὴν κεφαλὴν κάμψασα μετὰ πολλοῦ τοῦ φόβου ηὐχαρίστησε τῷ κυρίῳ τῷ δοτῆρι τῶν ἀγαθῶν.

Ὡς δὲ πολλὴν φροντίδα ἔσχε, τί ποιήσει τοὺς τιμίους ἥλους, ἡ τοῦ θεοῦ σοφία ὑπέβαλεν ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῆς τοῦ ποιῆσαι μεγάλην σωτηρίαν ταῖς μετέπειτα γενεαῖς. καὶ δὴ μετακαλεσαμένη ἄνδρα πιστὸν καὶ ἐπιστήμονα ἔφη πρὸς αὐτόν· 'Βασιλέως ἔνταλμα καὶ μυστήριον φύλαξον. λαβὲ τοὺς ἥλους τούτους καὶ ποίησόν μοι σαλιβάριον ἐν τῷ χαλινῷ τοῦ ἵππου, ἐν ᾧ ὁ βασιλεὺς καθέζεται, καὶ ἔσται ὅπλον ἀνίκητον πρὸς πάντας ἐχθρούς, νῖκός τε βασιλέως, καὶ εἰρήνη πολέμου.' ὃ καὶ λαβὼν πεποίηκεν, ὡς προσετάγη, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥῆμα τὸ διὰ τοῦ προφήτου λεχθέν· καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις τὸ ἐπὶ τοῦ χαλινοῦ τοῦ ἵππου τοῦ βασιλέως ἅγιον τῷ κυρίῳ. ἡ δὲ μακαρία Ἑλένη τὴν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστιν κρατύνασα ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ πάντα ὁσίως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς τελέσασα, καὶ χρήματα πολλὰ καταλείψασα τῷ ὁσιωτάτῳ ἐπισκόπῳ Κυριακῷ εἰς διακονίαν τῶν πτωχῶν ἐπέθετο καὶ διωγμὸν τοῖς Ἰουδαίοις, καὶ ὅσοι οὐκ ἐπίστευσαν τῷ σωτῆρι Χριστῷ, ἐξεδιώχθησαν ἀπὸ

τῆς Ἰουδαίας καὶ διεσπάρησαν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν. τοσαύτη δὲ ἐδόθη χάρις καὶ τῷ ἐπισκόπῳ Κυριακῷ, ὥστε λόγῳ καὶ ἐμφυσήματι καὶ δαίμονας ἀπελαύνειν. καὶ δὴ λαβοῦσα τὰ τίμια καὶ ἅγια ξύλα τοῦ πανσέπτου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ, καὶ τοὺς ἁγίους σεβασμίους ἥλους, ἐν οἷς Χριστὸς ὁ θεὸς ἡμῶν προσηλωθῆναι δι' ἡμᾶς κατεδέξατο, καὶ ἀποκαταστήσασα αὐτὰ ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ ἐν τῷ Βυζαντίῳ, καὶ πιστεύσασα ἀκριβῶς, καὶ θεοσεβῶς τῇ ἁγίᾳ καὶ ὁμοουσίῳ τριάδι, καὶ τὴν τῶν Χριστιανῶν πίστιν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς παροικίας αὐτῆς πλατύνασα, ἐν εἰρήνῃ ἐκοιμήθη, παραγγείλασα πᾶσι τοῖς τὸν Χριστὸν σεβομένοις τελεῖν τὴν μνήμην τῆς ἡμέρας, ἐν ᾗ εὑρέθη ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ, μηνὸς σεπτεμβρίου τεσσαρεσκαιδεκάτῃ, ἵνα ὅσοι μνημονεύουσι τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ, τύχωσι τῆς μερίδος τῆς θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

YMNUS DE SANCTA CRVCE

Crux tua Christe salus hominum
Abstulit omne nefas ueterum
Quos dolus hosticus illicitos
f. 77 Implicuit ‖ uiolare cybos ∵

Criminis huius ob exitium
Tu pius es datus in pretium
Surculus ut nocuus ueniae
Cederet arboris innocuae ∵

Hoc uenerabile robur humi·
Post obitum latuit domini·
Tempora regis adusque pii
Ex Helena genitrice sati ∵

Quo Latio caput imperii
Absque metu moderante sui
Cum ualida furor hunc acie
Ceperat hosticus irruere ∵

Ilicet anxius ipse sui·
Redditus est super hoc animi
Ne sibi copia suppeteret
Qua fera pectora comprimeret ∵

Ast ubi fessa quiete fouens·
Corpora strauerat umbra silens·
Tum sopor arripiens animum
Principis obtinuit tumidum ∵

Ecce figura crucis medio
Enituit rutilans polo
Claraque uox super intonuit·
'Vince per hoc pie Cesar' ait ∵

Denique spe redeunte sibi
Mox ope non dubię fidei
Edita signa crucis populo
Signifer extulit ipse suo ∵

Cernere prorsus erat miseros
Sic dare terga fuga trepidos·
Qualiter arbore decidua
Arida uentus agit folia ·,

f. 77′ ⟨H⟩inc animatus amore dei·
Rex sua colla iugo fidei
⟨S⟩ubdidit · et renouante sacro
Aecclesiam subiit lauacro;

At simili pietate uigens
Ipsius Helena dia parens
Sedula de cruce continuum·
Querere ceperat indicium ·.·

Plurima gentis et Hebraicę
Iusserat agmina colligere·
Quo sibi sponte palam faceret·
Tecta negocia que cuperet ·.·

Corda sed impia cassa fide·
Fixit aculeus inuidię
Suppliciis mage uelle mori·
Munera quam reserare dei ·,·

Quos simul igne cremare iubens·
Absque mora basilissa potens
Compulit hos fore ueridicos·
Quos sua fraus tulit ante reos ·.·

Nomine namque Iudam socium·
Tradere disposuere suum·
Regius hocque dato placidam
His uigor exhibuit dominam ·.·

Solius inde Iudae licito
Aptius utitur aeloquio
Quo sibi Caluariae loculum
Detegeret cruce magnificum ·,·

Nec minus his quoque Iudaico·
Obstitit ille furens animo
Ceu sibi non ea no^t^na forent
f. 78 Secula quę ‖ modo cuncta tenent ⁖

Sensit ut haec sapiens domina
Hunc humili positum fouea
Fecit ibi mala digna pati;· r̃
. . . .

Orbita septima solis ubi·
Se radiis reserauit ei·
Lucis amore cybique fraglans flagr
Misit ad alta preces querulas ⁖

'Iam satis ecce lui scelerum·
Quęso dari ueniae spatium·
Quae petitis manifesta dabo
Hac nece me releuate modo' ⁖

Postea dicta manus iuuenum·
Funibus exhibitis miserum·
Fecibus eripiendo luti
Exposuit super ora laci ··

Preuius ille gradu celeri
Venit adusque locum tumuli
Munera qui ueneranda crucis
Clausa suis habuit latebris ⁖

Inde uiriliter infodere
Cepit in ima patente scrobe
Pretulit et sua uota polo
Dante fidem sibimet domino ⁖

Enituit crucis ecce decus
Candidula niue lucidius·
Hinc odor exit aromaticus·
Nectare mellifluo satius ⁖

Forte crucis inibi geminę
Cum simul hac fuerant aliae
Cum domino quibus ante rei·
Pro meritis fuerant positi ·;·

f. 78′ De quibus extitit ambiguum
Quae foret illa ferens dominum·
Cum perimens moriendo necem·
Restituit superis hominem ∴

Menibus urbis at interea·
Prodiit exanimis uidua·
Non minimo populo comite·
Commiserante situm miserae ∵

Substitit utraque turba loco
Corpore cum crucibus posito
Vt sacra crux tetigit gelidam·
Spiritus intus alebat eam·

Dęmonis at super hoc rabies
Aera uoce graui feriens·
Questus erat sacra dona dei·
Esse reperta piis decori·

Arguit hunc ad hi . . . . domi⟨tas⟩
Iam solidus pietate Iudas
Tartareumque subire chaos
Iussit ut aufugeret superos

Gaudia plena dehinc populis
Addidit ipse fide stabilis·
Saluifico simul aere dato
Quo fuerat sacra fixa caro·

Hoc precium modo diuitias
Omnigenas hominum superans
Perfida corda furore necat·
Astraque Christicolis reserat· AMEN

TESTIMONIA INVENTAE SANCTAE CRVCIS.

S. Cyrillus catech. IIII 10 p. 57 Touttée: Οὗτος ἐσταυρώθη ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἀληθῶς. κἂν γὰρ ἀρνήσασθαι βουληθῇς, ὁ τόπος ἐλέγχει σε φαινόμενος, ὁ μακάριος οὗτος Γολγοθᾶς, ἐν ᾧ νῦν διὰ τὸν ἐν αὐτῷ σταυρωθέντα συγκεκροτήμεθα. καὶ τοῦ ξύλου τοῦ σταυροῦ πᾶσα λοιπὸν ἡ οἰκουμένη κατὰ μέρος ἐπληρώθη. X 19 p. 146: Τὸ ξύλον τὸ ἅγιον τοῦ σταυροῦ μαρτυρεῖ μέχρι σήμερον παρ' ἡμῖν φαινόμενον· καὶ διὰ τῶν κατὰ πίστιν ἐξ αὐτοῦ λαμβανόντων, ἐντεῦθεν τὴν οἰκουμένην πᾶσαν σχεδὸν ἤδη πληρῶσαν. XIII 4 p. 184: Ἐλέγχει με τοῦ σταυροῦ τὸ ξύλον, τὸ κατὰ μικρὸν ἐντεῦθεν πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ λοιπὸν διαδοθέν. Ad Constantium imp. epist. (7. mai. 351) c. 3 p. 352: Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ θεοφιλεστάτου καὶ τῆς μακαρίας μνήμης Κωνστανίνου τοῦ σοῦ πατρὸς τὸ σωτήριον τοῦ σταυροῦ ξύλον ἐν Ἱεροσολύμοις ηὕρηται· τῆς θείας χάριτος τῷ καλῶς ζητοῦντι τὴν εὐσέβειαν τῶν ἀποκεκρυμμένων ἁγίων τόπων παρασχούσης τὴν εὕρεσιν.

S. Gregorius Nyssenus de uita s. Macrinae (a. 379) (Opp. ed. Paris. 1638 t. II p. 198 D): Καὶ σὺ μὲν ἔχε τὸ τοῦ σταυροῦ φυλακτήριον· ἐμοὶ δὲ ἀρκέσει ἡ τοῦ δακτυλίου κληρονομία· καὶ γὰρ ἐπὶ τῆς τούτου σφραγῖδος ὁ σταυρὸς ἐκεχάρακτο. ᾧ ἐνατενίσασα φησὶ πάλιν πρὸς ἐμὲ ἡ γυνή· οὐκ ἀποσκοποῦσα γέγονεν ἡ ἐκλογὴ τοῦδε κτήματος, κοῖλος γὰρ κατὰ τὴν σφενδόνην ἐστὶν ὁ δακτύλιος, καὶ ἐν αὐτῷ ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς κατακέκρυπται καὶ οὕτως ἄνωθεν ἡ σφραγὶς τῷ ἰδίῳ τύπῳ μηνύει τὸ ὑποκείμενον.

Peregrinatio uirginis Aquitanae ad loca sancta p. 78—103 ed. I. F. Gamurrini (Biblioteca dell' Accademia storico-giuridica IV. Romae 1887).

Paulae et Eustochii ad Marcellam de locis sanctis epistula 7, a. 386 (inter s. Hieronymi epist. 46 Opp. ed. Vall. Ven. I c. 208 E): Ergone erit illa dies, quando nobis liceat speluncam saluatoris intrare? in sepulcro domini flere cum

sorore, flere cum matre? crucis deinde lignum lambere et in Olilueti monte, cum ascendente domino, uoto et animo subleuari?

S. Iohannis Chrysostomi Quod Christus sit Deus 10 t. I p. 571 E Montf.: Αὐτὸ δὲ τὸ ξύλον ἐκεῖνο, ἔνθα τὸ ἅγιον ἐτάθη ϲῶμα καὶ ἀνεϲκολοπίϲθη, πῶϲ ἐϲτι ἀμφιμάχητον ἅπαϲι; καὶ μικρόν τι λαμβάνοντεϲ ἐξ ἐκείνου πολλοὶ καὶ χρυϲῷ κατακλείοντεϲ καὶ ἄνδρεϲ καὶ γυναῖκεϲ τῶν τραχηλῶν ἐξαρτῶϲι τῶν ἑαυτῶν καλλωπιζόμενοι; In Ioh. hom. 85, 1 t. VIII p. 505: Ἐπειδὴ γὰρ κατεχώϲθη τοῦ ϲταυροῦ τὸ ξύλον, ὡϲ οὐδενὸϲ αὐτὸν ἀνελέϲθαι ϲπουδάζοντοϲ τὸ καὶ φόβον ἐπικεῖϲθαι, καὶ πρὸϲ ἕτερα κατεπείγοντα τοὺϲ πιϲτεύονταϲ ϲπεύδειν· ἔμελλε δὲ χρόνοιϲ ὕϲτερον ἐπιζητεῖϲθαι· εἰκὸϲ δὲ τοὺϲ τρεῖϲ ὁμοῦ κεῖϲθαι ϲταυρούϲ, ἵνα μὴ ἀγνοῆται ὁ τοῦ δεϲπότου, πρῶτον μὲν ἀπὸ τοῦ μέϲον αὐτὸν κεῖϲθαι, ἔπειτα δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ τίτλου δῆλοϲ πᾶϲιν ἐγένετο. οἱ γὰρ τῶν ληϲτῶν τίτλουϲ οὐκ εἶχον.

S. Ambrosii de obitu Theodosii oratio a. 395 (Opp. Paris. 1690 t. II cap. 43. 45—47 col. 1210 sq.): Venit ergo Helena, coepit reuisere loca sancta, infudit ei spiritus, ut lignum crucis requireret, accessit ad Golgotha et ait: . . . (c. 45) Aperit itaque humum, decutit puluerem: tria patibula confusa reperit, quae ruina contexerat, inimicus absconderat. Sed non potuit obliterari Christi triumphus. Incerta haeret: haeret, ut mulier; sed certam indaginem sanctus spiritus inspirat, eo quod duo latrones cum domino crucifixi fuerint. Quaerit ergo medium lignum. Sed poterat fieri, ut patibula inter se ruina confunderet, casus inuerteret. Redit ad euangelii lectionem, inuenit, quia in medio patibulo praelatus titulus erat: 'Iesus Nazarenus rex Iudaeorum'. Hinc collecta est series ueritatis, titulo crux patuit salutaris. Hoc est, quod petentibus Iudaeis Pilatus respondit: 'Quod scripsi, scripsi', id est, non ea scripsi, quae uobis placerent, sed quae aetas futura cognosceret. Non uobis scripsi, sed posteritati; propemodum dicens: Habeat Helena quod legat, unde crucem domini recognoscat. (46) Inuenit ergo titulum, regem adorauit, non lignum utique; quia hic gentilis est error, et uanitas impiorum: sed adorauit illum, qui pependit in ligno, scriptus in titulo: illum, inquam, qui sicut scarabaeus clamauit, ut persecutoribus suis pater peccata donaret. Auida mulier festinabat tangere remedium immortalitatis, metuebat calcare sacramentum salutis. Laeto corde, et trepidanti uestigio, quid faceret, nesciebat. Pertendit tamen ad cubile ueritatis, lignum refulsit, et gratia micuit. Et quia iam feminam uisitauerat Christus in Maria, spiritus in Helena uisitauit: docuit eam, quod mulier ignorabat, et deduxit in uiam, quam mortalis scire non poterat. (47) Quaeuisit clauos, quibus crucifixus est dominus, et in-

uenit. De uno clauo frenos fieri praecepit, de altero diadema intexuit: unum ad decorem, alterum ad deuotionem uertit. Visitata est Maria, ut Euam liberaret: uisitata est Helena, ut imperatores redimerentur. Misit itaque filio suo Constantino diadema gemmis insignitum, quas pretiosior ferro innexas crucis redemptionis diuinae gemma conecteret. Misit et frenum. Vtroque usus est Constantinus, et fidem transmisit ad posteros reges. Principium itaque credentium imperatorum sanctum est, quod super frenum: ex illo fides, ut persecutio cessaret, deuotio succederet.

Rufini Aquileiensis hist. eccl. lib. X c. 7—8: Per idem tempus Helena Constantini mater femina incomparabili fide, religione animi ac magnificentia singulari, cuius uero Constantinus cum esset filius et crederetur, diuinis admonita uisionibus Hierosolymam petit atque ibi locum, in quo sacrosanctum corpus Christi patibulo adfixum pependerat, ab incolis perquirit. Qui idcirco ad inueniendum difficilis erat, quod ab antiquis persecutoribus simulacrum in eo Veneris fuerat defixum, ut, siquis Christianorum in loco illo Christum adorare uoluisset, Venerem uideretur adorare; et ob hoc infrequens et paene obliuioni datus fuerat. Sed cum, ut supra diximus, religiosa femina properasset ad locum caelesti sibi indicio designatum, cuncta ex eo profana et polluta deturbans, in altum purgatis ruderibus, tres confuso ordine repperit cruces. Sed obturbabat reperti muneris laetitiam unius cuiusque crucis indiscreta proprietas. Aderat quidem et titulus ille, qui Graecis et Latinis et Hebraeicis litteris a Pilato fuerat conscriptus, sed nec ipse satis euidenter dominici prodebat signa patibuli. Hic iam humanae ambiguitatis incertum diuinum flagitat testimonium. Accidit in eadem urbe primariam quandam loci illius feminam graui aegritudine confectam seminecem iacere. Macarius per idem tempus ecclesiae illius episcopus erat. Is ubi cunctantem reginam atque omnes pariter, qui aderant, uidet, 'Afferte huc' inquit 'totas, quae repertae sunt, cruces, et, quae sit, quae portauerit dominum, nunc nobis aperiet Deus.' Et ingressus cum regina pariter et populis ad eam, quae decumbebat, defixis genibus huiusmodi precem profudit: (cap. 8) 'Tu domine, qui per unigenitum filium tuum salutem generi humano per passionem crucis conferre dignatus es, et nunc in nouissimis temporibus adspirasti in corde ancillae tuae perquirere lignum beatum, in quo salus nostra pependit, ostende euidenter ex his tribus, quae crux fuerit ad dominicam gloriam, uel quae extiterint ad seruile supplicium, ut haec mulier, quae semiuiua decumbit, statim ut eam lignum salutare contigerit, a mortis ianuis reuocetur ad uitam.' Et cum hoc dixisset, adhibuit primo unam ex tribus et nihil profecit. Adhibuit se-

cundam, nec sic quidem aliquid actum est. Vt uero admouit tertiam, repente apertis oculis mulier consurrexit, et stabilitate uirium recepta, alacrior multo, quam dum sana fuerat, tota domo discurrere et magnificare domini potentiam coepit. Sic euidenti indicio regina uoti compos effecta, templum mirificum in eo loco, in quo crucem reppererat, regia ambitione construxit. Clauos, quibus corpus dominicum fuerat affixum, portat ad filium. Ex quibus ille frenos composuit, quibus uteretur ad bellum. Et ex aliis galeam nihilominus belli usibus aptam fertur armasse. Ligni uero ipsius salutaris partem detulit filio, partem uero thecis argenteis conditam dereliquit in loco, quae etiam nunc ad memoriam sollicita ueneratione seruatur.

Paulini Nolani epistula ad Seuerum 31: Hadrianus imperator existimans se fidem Christianam loci iniuria peremptorum, in loco passionis simulacrum Iouis consecrauit; ..... et super crucem, ad quam orbe concusso et sole refugo et dissilientibus mortuorum excitatione monumentis rerum natura nutauerat, stabat simulacrum daemonis et ara simulacri pecudum busta fumabat.... Mansit hoc saeculi prioris nefas in tempora nostris proxima Constantini, qui princeps esse principibus Christianis non magis sua quam matris Helenae fide meruit: quae diuino, ut exitus docuit, inspirata consilio, cum Hierosolymam agnosceret nomine, quae Augusta cum filio conregnabat, eum rogauit, ut sibi facultatem daret cuncta illic loca dominicis impressa uestigiis et diuinorum erga nos operum signata monumentis purgare, destructis templis et idolis, ab omni profanae impietatis contagio, et religioni suae reddere, ut ecclesia tandem in terra originis suae celebraretur. Itaque prompto filii imperatoris assensu mater Augusta, patefactis ad opera sancta thesauris, toto abusa fisco est: quantoque sumptu atque cultu regina poterat et religio suadebat, aedificatis basilicis contexit omnes et excoluit locos, in quibus salutaria nobis mysteria pietatis suae, incarnationis et passionis et resurrectionis atque ascensionis sacramentis dominus redemptor impleuerat... Sed in historia crucis accipite magnum et uere diuinum miraculum. Regina illa uenerabilis ut uenit Hierosolymam, diligenter et pie locis, illic et circa omnibus, diuinorum curiosa insignium, et oculis haurire gestiens fidem, quam piis auribus litterisque perceperat, crucem domini studiosissime inquirere adorsa est. Sed quae uia uel ratio inueniendi subesset, cum index idoneus nemo inueniri posset, ubi memoriam et curam religiosae conscientiae uel obseruantiae et antiquitas aeui et superstitionis impiae diuturnitas aboleuisset? Verum ipso omnium et terris et animis opertorum conscio et teste domino, fidelis mulier sanctum spiritum per affectum pium meruit: quo aspirante, cum rem ab humana conscientia diuinitus remotam

frustra diligens requisisset, de loco tantum passionis certior fieri studuit. Itaque non solum de Christianis doctrina et sanctitate plenos uiros, sed et de Iudaeis peritissimos, ut propriae (qua miseri et gloriantur) impietatis indices exquisiuit, et accitos in Hierosolymam congregauit. Tum omnium una de loco testificationis confirmata, iussit illico, urgente sine dubio conceptae reuelationis instinctu, in ipsum locum operam fossionis accingi; parataque mox ciuium pariter et militari manu, breui laborem istius molitionis hausit; et contra spem omnium, sed secundum ipsius tantum reginae fidem alta egestione reseratis terrae sinibus, abditae crucis arcana patuerunt. Sed cum tres pariter cruces, ut quondam fixae domino et latronibus steterant, repertae fuissent, gratulatio repertarum coepit anxia dubitatione confundi iusto piorum metu, ne forsitan aut pro cruce domini patibulum latronis eligerent, aut salutare lignum pro stipite latronis abiciendo uiolarent. Respexit pias fideliter aestuantium curas dominus, et ipsi potissimum, quae tam piae sollicitudinis princeps erat, huius consilii lumen infudit, ut aliquem recens mortuum inquiri et inferri iuberet. Nec mora, uerbum factum, cadauer inlatum est: deponitur, iacenti una de crucibus admouetur et altera: sed reorum ligna mors spreuit. Postremo dominicam crucem prodit resurrectio, et ad salutaris ligni tactum morte profuga funus excussum et corpus ereptum est, tremefactisque uiuentibus stetit mortuus; et funebribus, ut Lazarus quondam, uinculis expeditus, illico inter spectatores suos rediuiuus incessit. Ergo crux domini tot operta aetatibus et Iudaeis in tempore passionis abscondita, neque gentibus in aedificatione fani terram sine dubio ad ipsam fabricam egerentibus reuelata, nonne diuina manu latuit, ut nunc inueniretur, cum religiose quaereretur? Ita, ut crucem Christi decuit, experimento resurrectionis inuenta et probata crux Christi est, dignoque mox ambitu consecratur, condita in passionis loco basilica, quae auratis corusca laquearibus, et aureis diues altaribus, arcano positam sacrario crucem seruat; quam episcopus urbis eius quotannis, cum pascha domini agitur, adorandam populo princeps ipse uenerantium promit. Neque praeter hanc diem, qua crucis ipsius mysterium celebratur, ipsa, quae sacramentorum causa est, quasi quoddam sacrae sollemnitatis insigne profertur, nisi interdum religiosissimi postulent, qui hac tantum causa illo peregrinati aduenerint, ut sibi eius reuelatio quasi in pretium longinquae peregrinationis deferatur. Quod solum episcopi beneficio obtineri ferunt: cuius et tantum munere de eadem cruce haec minuta sacri ligni ad magnam fidei et benedictionis gratiam haberi datur. E Paulino pendet Sulpicii Seueri chron. II 33—34.

S. Hieronymi epist. 58, 3 ad Paulinum (Opp. ed. Vall. Ven. t. I c. 321 B): Ab Hadriani temporibus usque ad impe-

rium Constantini per annos circiter centum octoginta in loco resurrectionis simulacrum Iouis, in crucis rupe statua ex marmore Veneris a gentibus posita colebatur: existimantibus persecutionis auctoribus, quod tollerent nobis fidem resurrectionis et crucis, si loca sancta per idola polluissent. Epist. 108 ad Eustochium 9 (I c. 697 B): Prostrataque (Paula) ante crucem, quasi pendentem dominum cerneret, adorabat. Cf. eiusdem fragmentum ap. Ioannem Damascenum de imaginibus orat. III, 3 (Opp. tom. I p. 385 ed. M. Lequien. Ven. 1748).

S. Cyrillus Alexandrinus in Zachar. comm. 94 (Opp. ed. Aubert t. III p. 812 E): Φαcὶ γὰρ ὅτι εὕρηται μὲν κατὰ καιροὺc τὸ τοῦ cταυροῦ ξύλον, ἐμπεπαρμένουc ἔτι τοὺc ἥλουc ἔχον· ὧν ἕνα λαβὼν ὁ εὐcεβὴc Κωνcταντῖνοc ἐπὶ χαλινὸν γενέcθαι τῷ ἵππῳ τῷ ἰδίῳ παρεcκεύαcεν, εὐλογεῖcθαι παρὰ θεοῦ καὶ διὰ τούτου πεπιcτευκώc. Idem contra Iulianum lib. VI p. 194 sq. ed. Spanheim (Lips. 1696) refutauit Iulianum imp. exprobrantem τὸ τοῦ cταυροῦ προcκυνεῖτε ξύλον, εἰκόναc αὐτοῦ cκιαγραφοῦντεc ἐν τῷ μετώπῳ καὶ πρὸ τῶν οἰκημάτων ἐγγράφοντεc.

Socratis hist. eccl. I c. 17: Ἡ τοῦ βαcιλέωc μήτηρ Ἑλένη, ἧc ἐπονόματι τὴν ποτὲ κώμην Δρεπάνην πόλιν ποιήcαc ὁ βαcιλεὺc Ἑλενούπολιν ἐπωνόμαcε, δι᾽ ὀνείρων χρηματιcθεῖcα, εἰc τὰ Ἱεροcόλυμα παρεγένετο· καὶ τὴν ποτὲ Ἱερουcαλὴμ ἔρημον ὡc ὀπωροφυλάκιον κατὰ τὸν προφήτην [*Es. 1, 8*] εὗροῦcα, τὸ τοῦ Χριcτοῦ μνῆμα, ἔνθα ταφεὶc ἀνέcτη, cπουδαίωc ἐζήτει· καὶ δυcχερῶc μέν, cὺν θεῷ δὲ εὑρίcκει· τίc δὲ ἡ αἰτία τῆc δυcχερείαc, διὰ βραχέων ἐρῶ. ὅτι οἱ μὲν τὰ τοῦ Χριcτοῦ φρονοῦντεc μετὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθουc ἐτίμων τὸ μνῆμα, οἱ δὲ φεύγοντεc τὰ τοῦ Χριcτοῦ, χώcαντεc τὸν τόπον, Ἀφροδίτηc κατ᾽ αὐτοῦ ναὸν καταcκευάcαντεc ἐπέcτηcαν ἄγαλμα, μὴ ποιοῦντεc μνήμην τοῦ τόπου· τοῦτο μὲν οὖν πάλαι προὐχώρει· τῇ δὲ μητρὶ τοῦ βαcιλέωc φανερὸν τοῦτο ἐγένετο. καθελοῦcα οὖν τὸ ξόανον, καὶ τὸν τόπον ἐκχώcαcα καὶ καθαρὸν ἐργαcαμένη, τρεῖc εὑρίcκει cταυροὺc ἐν τῷ μνήματι· ἕνα μὲν τὸν μακαριcτόν, ἐν ᾧ Χριcτὸc ἐξετανύcθη· τοὺc δὲ ἑτέρουc, ἐν οἷc οἱ cυcταυρωθέντεc δύο λῃcταὶ ἐτεθνήκεcαν· cὺν αὐτοῖc δὲ εὕρητο καὶ ἡ τοῦ Πιλάτου cανίc, ἐν ᾗ βαcιλέα τὸν Ἰουδαίων τὸν cταυρωθέντα Χριcτὸν προcγράφων ἐν διαφόροιc γράμμαcι ἐκήρυττεν· ἐπεὶ δὲ ἀμφίβολοc ἦν ὁ cταυρὸc ὁ ζητούμενοc, οὐχ ἡ τυχοῦcα λύπη κατεῖχε τὴν τοῦ βαcιλέωc μητέρα. οὐκ εἰc μακρὰν δὲ παύει τὸ τῆc λύπηc ὁ τῶν Ἱεροcολύμων ἐπίcκοποc, ᾧ ὄνομα ἦν Μακάριοc. λύει δὲ πίcτει τὸ ἀμφίβολον, cημεῖον γὰρ ᾔτει παρὰ τοῦ θεοῦ, καὶ ἐλάμβανε. τὸ δὲ cημεῖον ἦν τοιοῦτο· γυνή τιc τῶν ἐγχωρίων, νόcῳ χρονίᾳ ληφθεῖcα, πρὸc αὐτῷ λοιπὸν τῷ θανάτῳ ἐγένετο. προcάγεcθαι οὖν τῇ ἀποθνηcκούcῃ τῶν cταυρῶν ἕκαcτον ὁ ἐπίcκοποc παρεcκεύαcε, πιcτεύcαc

ἀναρρωcθῆναι τὴν γυναῖκα, ἁψαμένην τοῦ τιμίου σταυροῦ· καὶ τῆς ἐλπίδος οὐχ ἥμαρτε. προσενεχθέντων γὰρ τῶν μὴ κυρίων δύο σταυρῶν ἔμενεν οὐδὲν ἧττον ἡ γυνὴ ἀποθνήσκουσα. ὡς δὲ ὁ τρίτος ὁ γνήσιος προσηνέχθη, ἡ ἀποθνήσκουσα εὐθὺς ἀνερρώσθη, καὶ ἐν τοῖς ὑγιαίνουσιν ἦν. τοῦτον μὲν οὖν τὸν τρόπον τὸ τοῦ σταυροῦ ξύλον εὕρηται. ἡ δὲ τοῦ βασιλέως μήτηρ οἶκον μὲν εὐκτήριον ἐν τῷ τοῦ μνήματος τόπῳ πολυτελῆ κατεσκεύασεν, Ἱερουσαλὴμ τε νέαν ἐπωνόμασεν, ἀντιπρόσωπον τῇ παλαιᾷ ἐκείνῃ καὶ καταλελειμμένῃ ποιήσασα. τοῦ δὲ σταυροῦ μέρος μέν τι θήκῃ ἀργυρᾷ περικλείσασα, μνημόσυνον τοῖς ἱστορεῖν βουλομένοις, αὐτόθι κατέλιπε. τὸ δὲ ἕτερον μέρος ἀποστέλλει τῷ βασιλεῖ. ὅπερ δεξάμενος, καὶ πιστεύσας τελείως σωθήσεσθαι τὴν πόλιν, ἔνθα ἂν ἐκεῖνο φυλάττηται, τῷ ἑαυτοῦ ἀνδριάντι κατέκρυψεν, ὃς ἐν τῇ κατὰ Κωνσταντῖνον πόλει, ἐν τῇ ἐπιλεγομένῃ ἀγορᾷ Κωνσταντίνου, ἐπὶ τοῦ πορφυροῦ καὶ μεγάλου κίονος ἵδρυται. τοῦτο μὲν ἀκοῇ γράψας ἔχω, πάντες δὲ σχεδὸν οἱ τὴν Κωνσταντίνου πόλιν οἰκοῦντες, ἀληθὲς εἶναι φασί. καὶ τοὺς ἥλους δέ, οἳ ταῖς χερσὶ τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν σταυρὸν ἐνεπάγησαν, ὁ Κωνσταντῖνος λαβὼν (καὶ γὰρ καὶ τούτους ἡ μήτηρ ἐν τῷ μνήματι εὑροῦσα ἀπέστειλεν) χαλινούς τε καὶ περικεφαλαίαν ποιήσας ἐν τοῖς πολέμοις ἐκέχρητο. ἐχορήγει μὲν οὖν πάσας τὰς ὕλας ὁ βασιλεὺς εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἐκκλησιῶν. ἔγραψε δὲ καὶ Μακαρίῳ τῷ ἐπισκόπῳ, ἐπισπεύδειν τὰς οἰκοδομάς.

Sozomenus hist. eccl. II 1: Ὠιήθη (ὁ βασιλεὺς) δεῖν οἶκον εὐκτήριον τῷ θεῷ κατασκευάσαι ἐν Ἱεροσολύμοις ἀμφὶ τὸν καλούμενον κρανίου τόπον· περὶ δὲ τὸν αὐτὸν χρόνον καὶ Ἑλένη ἡ αὐτοῦ μήτηρ ἧκεν εἰς Ἱεροσόλυμα, εὔξασθαί τε καὶ τοὺς ἐνταῦθα ἱεροὺς ἱστορῆσαι τόπους· εὐλαβῶς δὲ περὶ τὸ δόγμα τῶν Χριστιανῶν διακειμένη, περὶ πολλοῦ ἐποιεῖτο τοῦ σεβασμίου σταυροῦ τὸ ξύλον εὑρεῖν· ἦν δὲ οὔτε τούτου οὔτε τοῦ θεσπεσίου τάφου ἡ εὕρεσις ῥᾳδία· οἱ γὰρ πάλαι τὴν ἐκκλησίαν διώξαντες Ἕλληνες, ἔτι φύεσθαι ἀρχομένην τὴν θρησκείαν πάσῃ μηχανῇ σπουδάσαντες ἐκτεμεῖν, ὑπὸ πολλῷ χώματι τὸν τῇδε τόπον κατέκρυψαν, καὶ εἰς ὕψος ἤγειραν βαθύτερον ὑπάρχοντα, ὡς καὶ νῦν φαίνεται· περιλαβόντες δὲ πέριξ πάντα τὸν τῆς ἀναστάσεως χῶρον καὶ τοῦ κρανίου διεκόσμησαν· καὶ λίθῳ τὴν ἐπιφάνειαν κατέστρωσαν· καὶ Ἀφροδίτης ναὸν κατεσκεύασαν, καὶ ζῴδιον ἱδρύσαντο· ὥστε τοὺς αὐτόθι τὸν Χριστὸν προσκυνοῦντας δόξαι τὴν Ἀφροδίτην σέβειν καὶ τῷ χρόνῳ εἰς λήθην ἐλθεῖν τὴν ἀληθῆ αἰτίαν τοῦ περὶ τὸν τόπον σεβάσματος, μήτε τῶν Χριστιανῶν ἀδεῶς εἰς τοῦτο φοιτᾶν ἢ ἑτέροις καταμηνύειν τολμώντων, καὶ τοὐναντίον πιστουμένου τοῦ Ἑλληνικοῦ ναοῦ καὶ τοῦ ἀγάλματος· ἐγένετό γε μὴν δῆλος ὁ τόπος, καὶ ἐφωράθη ἡ σπουδασθεῖσα περὶ αὐτὸν πλάνη, ὡς μέν τινες λέγουσιν, ἀνδρὸς Ἑβραίου τῶν ἀνὰ τὴν ἕω οἰκούντων ἐκ πατρῴας γραφῆς καταμηνύσαντος· ὡς δὲ ἀληθέστερον ἐννοεῖν ἔστι, τοῦ θεοῦ ἐπιδείξαντος διὰ σημείων καὶ

ὀνειράτων· οὐ γὰρ οἶμαι τὰ θεῖα δεῖσθαι τῆς παρ᾽ ἀνθρώπων μηνύσεως, ἡνίκα ἂν δῆλα αὐτὰ τῷ θεῷ δοκῇ γενέσθαι· τηνικαῦτα οὖν κατὰ πρόσταξιν τοῦ βασιλέως, τοῦ τῇδε χώρου καθαρθέντος εἰς βάθος, ἐν μέρει τὸ τῆς ἀναστάσεως ἐφάνη ἄντρον· ἑτέρωθι δὲ περὶ τὸν αὐτὸν τόπον τρεῖς εὑρέθησαν σταυροί· καὶ χωρὶς ἄλλο ξύλον ἐν τάξει λευκώματος ῥήμασι καὶ γράμμασιν Ἑβραϊκοῖς, Ἑλληνικοῖς τε καὶ Ῥωμαϊκοῖς, τὰ δηλοῦν[τα], Ἰησοῦς ὁ Ναζαραῖος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· καὶ ταῦτα μέν, ὡς ἡ ἱερὰ βίβλος τῶν εὐαγγελίων ἱστορεῖ, οὕτω συνέβη προγραφῆναι ὑπὲρ κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ, Πιλάτου τοῦτο προστάξαντος, τοῦ τὴν Ἰουδαίαν ἐπιτροπεύοντος. ἐργώδης δὲ ἔτι ἐτύγχανεν ἡ τοῦ θείου σταυροῦ διάκρισις, εἰ καὶ εὑρέθη, διερρυηκότος αὐτοῦ τοῦ γράμματος καὶ διερριμμένου· ἅμα δὲ καὶ τῶν τριῶν σταυρῶν χύδην διεσπαρμένων, ὥς γε εἰκός, ἐν τῇ καθαιρέσει τῶν σταυρωθέντων σωμάτων συγχυθείσης τῆς τάξεως· ἐπεὶ γὰρ οἱ στρατιῶται νεκρὸν ἐν τῷ ξύλῳ εὑρήκασι, καθελόντες αὐτόν, πρῶτον ἀπέδοντο εἰς ταφήν, κατὰ τὴν ἱστορίαν· μετὰ δὲ ταῦτα τῶν ἑκατέρωθεν λῃστῶν ταχύναντες τὸν θάνατον, τὰ σκέλη κατέαξαν, καὶ τὰ ξύλα, ὅπῃ ἔτυχεν, ἄλλο ἄλλῃ ἔρριψαν· τί γὰρ καὶ ἐπιμελὲς αὐτοῖς ἐν τῇ προτέρᾳ τάξει ταῦτα ἐᾶν, ἑκάστου φθάσαι τὴν ἑσπέραν σπουδάζοντος, καὶ ἀνδρῶν βίᾳ τετελευτηκότων περὶ σταυροὺς ἐνδιατρίβειν οὐκ ἀγαθὸν ἡγουμένου· ταύτῃ οὖν ἀδήλου τυγχάνοντος ἔτι τοῦ θείου ξύλου, καὶ θειοτέρας ἢ κατὰ ἄνθρωπον δεομένου μηνύσεως, τοιόνδε τι συνέβη· γυνή τις ἦν ἐν Ἱεροσολύμοις τῶν ἐπισήμων, χαλεπωτάτῃ καὶ ἀνιάτῳ νόσῳ κάμνουσα· πρὸς ταύτην κειμένην ἦλθε Μακάριος ὁ Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος, παραλαβὼν τὴν τοῦ βασιλέως μητέρα καὶ τοὺς ἀμφ᾽ αὐτήν· εὐξάμενός τε πρότερον, καὶ σύμβολον τάξας τοῖς ὁρῶσιν, ἐκεῖνον εἶναι τὸν θεῖον σταυρόν, ὃς ἐπιτεθεὶς ἀπαλλάξει τῆς νόσου τὴν γυναῖκα, φέρων ἕκαστον αὐτῇ τῶν ξύλων προσήγαγεν· ἀλλὰ τῶν μὲν δύο ἐπιτεθέντων, οὐδὲν ὅτι μὴ λῆρος καὶ γέλως ἔδοξεν εἶναι τὸ γινόμενον, θανάτου ἐν θύραις ὄντος τοῦ γυναίου· ἐπεὶ δὲ τὸ τρίτον ξύλον ὁμοίως προσήνεγκεν, ἐξαπίνης ἀνέβλεψε, καὶ τὰς δυνάμεις ἀθροίσασα, παραχρῆμα τῆς στρωμνῆς ὑγιὴς ἀνεπήδησε· λέγεται δὲ καὶ νεκρὸν τῷ ἴσῳ τρόπῳ ἀναβιῶναι· τοῦ δὲ εὑρεθέντος θεσπεσίου ξύλου, τὸ μὲν πλεῖστον ἐν ἀργυρᾷ θήκῃ μένον ἔτι καὶ νῦν ἐν Ἱεροσολύμοις φυλάττεται· μέρος δὲ ἡ βασιλὶς πρὸς Κωνσταντῖνον τὸν παῖδα διεκόμισεν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοὺς ἥλους, οἷς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ διαπεπερόνητο· ἐκ τούτων δὲ ἱστοροῦσι περικεφαλαίαν τὸν βασιλέα κατασκευάσαι καὶ χαλινὸν ἵππου, κατὰ τὴν Ζαχαρίου [*14, 20*] προφητείαν· ᾧ δὴ προείρηται, ὡς ἐπὶ τοῦ παρόντος καιροῦ ἔσται τὸ ἐπὶ τὸν χαλινὸν τοῦ ἵππου ἅγιον τῷ κυρίῳ παντοκράτορι· ὧδε γὰρ αὐταῖς λέξεσιν ὁ προφήτης φησί· ταῦτα πάλαι μὴν ἔγνωστο καὶ προείρητο τοῖς ἱεροῖς προφήταις· εἰς ὕστερον δὲ διὰ θαυμασίων ἐβεβαιοῦτο τῶν ἔργων, ὅτε ἐν καιρῷ δοκοῦν εἶναι τῷ θεῷ κατεφαίνετο· καὶ θαυμαστὸν οὔπω τοσοῦτον,

ὅπου γε καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων συνωμολόγηται, Σιβύλλης εἶναι τοῦτο·

Ὦ ξύλον μακαριστόν, ἐφ' οὗ θεὸς ἐξετανύσθη·

τοῦτο γὰρ καὶ σπουδάζων τις ἐναντίος εἶναι, οὐκ ἂν ἀρνηθείη. προὐσήμαινεν οὖν τὸ τοῦ σταυροῦ ξύλον καὶ τὸ περὶ αὐτοῦ σέβας. τάδε μὲν ἡμῖν, ὡς παρειλήφαμεν, ἱστόρηται, ἀνδρῶν τε ἀκριβῶς ἐπισταμένων ἀκούσασιν, εἰς οὓς ἐκ διαδοχῆς πατέρων εἰς παῖδας τὸ μανθάνειν παρεγένετο, καὶ ὅσοι γε αὐτὰ δὴ ταῦτα συγγράψαντες, ὡς δυνάμεως εἶχον, τοῖς ἔπειτα καταλελοίπασιν.

Theodoretus hist. eccl. I c. 17: Αὕτη (τοῦ βασιλέως ἡ μήτηρ) τῶν τῆς ὁδοιπορίας πόνων ἀνασχομένη, καὶ τοῦ γήρως οὐ λογισαμένη τὰ πάθη· πρὸ γὰρ ὀλίγου τῆς τελευτῆς τὴν ἀποδημίαν ταύτην ἐποιήσατο, ὀγδοηκοντοῦτις δὲ τὸ τέρμα τοῦ βίου κατείληφεν. ἐπειδὴ δὲ τὸ χωρίον ἐκεῖνο εἶδε, τὸ τῆς κοινῆς σωτηρίας τὰ πάθη δεξάμενον, εὐθὺς μὲν τὸν μυσαρὸν ἐκεῖνον νεὼν καταλυθῆναι καὶ τὸν χοῦν ἐκφορηθῆναι προσέταξε. δήλου δὲ τοῦ κεκρυμμένου τάφου γεγενημένου, ὤφθησαν τρεῖς παρὰ τὸ μνῆμα τὸ δεσποτικὸν κατεχωσμένοι σταυροί. καὶ ὅτι μὲν εἷς ἐκ τούτων ὁ τοῦ δεσπότου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐτύγχανεν ὤν, οἱ δ' ἕτεροι τῶν σὺν αὐτῷ προσηλωθέντων λῃστῶν, ἀναμφισβητήτως ἐπίστευον ἅπαντες. ἠγνόουν δὲ ὅμως τὸν τῷ δεσποτικῷ πελάσαντα σώματι καὶ τοῦ τιμίου αἵματος τὴν λιβάδα δεξάμενον. ἀλλ' ὁ σοφώτατος ἐκεῖνος καὶ θεῖος ὄντως Μακάριος, ὁ τῆς πόλεως πρόεδρος, τοιῷδε πόρῳ τὴν ἀπορίαν διέλυσε. γυναικὶ γὰρ περιφανεῖ, νόσῳ κατεχομένῃ μακρᾷ, ἕκαστον τῶν σταυρῶν ἐκείνων μετὰ προσευχῆς σπουδαίως προσενεγκὼν ἔγνω τοῦ σωτηρίου τὴν δύναμιν. παραυτίκα γὰρ οὗτος τῷ γυναίῳ πελάσας τὴν χαλεπὴν ἐκείνην ἐξήλασε νόσον καὶ τὴν ἄνθρωπον ἀπέφηνεν ὑγιᾶ. οὕτω δὲ τοῦ βασιλέως ἡ μήτηρ μαθοῦσα τὸ ποθούμενον, τῶν ἥλων τὰ μὲν εἰς τὸ βασιλικὸν ἐνέβαλε κράνος, τῆς τοῦ παιδὸς κεφαλῆς προμηθουμένη, ἵνα τὰ τῶν πολεμίων ἀποκρούηται βέλη· τὰ δὲ τῷ τοῦ ἵππου ἀνέμιξε χαλινῷ, καὶ ἀσφάλειαν μηχανωμένη τῷ βασιλεῖ, καὶ παλαιᾷ προφητείᾳ πέρας ἐπιτιθεῖσα· πόρρωθεν γὰρ Ζαχαρίας ὁ προφήτης ἐβόα· ‘Καὶ ἔσται τὸ ἐπὶ τῷ χαλινῷ τοῦ ἵππου ἅγιον τῷ κυρίῳ παντοκράτορι.’ τοῦ δὲ σωτηρίου σταυροῦ μοῖραν μέν τινα τοῖς βασιλείοις ἀπένειμε· τὸ δὲ λοιπόν, θήκην ἐξ ὕλης ἀργύρου ποιησαμένη, τῷ τῆς πόλεως δέδωκεν ἐπισκόπῳ φυλάττειν, παρεγγυήσασα ταῖς ἔπειτα γενεαῖς τὰ τῆς σωτηρίας μνημόσυνα· πάντοθεν δὲ παντοδαπῆς ὕλης τεχνίτας ἀγείρασα, τοὺς μεγίστους ἐκείνους καὶ λαμπροτάτους νεὼς ἐδομήσατο.

E Socrate, Sozomeno, Theodoreto hausit Cassiodorius hist. eccl. tripart. II c. 18 ed. Garet. II p. 215. Cf. comm. in psalm. 86 (t. II p. 279): Ibi (in Ierusalem) crux illa salutis et gloriae loci reuerentiam consecrauit.

S. Leonis M. epist. 139 [4. sept. 454] ad Iuuenalem ep. Hierosolym. (Opp. ed. Ball. Ven. 1753 t. I col. 1289 = Concil. Mansi VI 297): Hoc tibi ipsa crux indesinenter loquitur.

Moses Chorenensis [c. a. 470] Historiae Armeniacae lib. II c. 84 p. 218 (Latine uerterunt notisque illustrarunt Gul. et Georgius, G. Whistoni filii. Londini 1736. 4°).

Mōr Yakūb episcopus Sarugensis [451—521] sermonem de inuentione s. crucis sub Helena scripsit; cf. Ios. Sim. Assemani Bibliotheca orientalis Clementino-Vaticana t. I p. 328 nr. 188; extat codex Brit. Mus. Add. 12165 f. 337^{v}.

Lazarus Pharpensis Historia Armeniorum a. 388—485. Ed. Ven. 1873.

S. Gelasii I. papae epist. 42 seu Decretalis de recipiendis et non recipiendis libris [a. 496, secundum Duchesne non ante priorem partem saec. VI] (Epistolae Romanorum pontificum ed. Thiel. Tom. I [1868] p. 460) quae transiit in Gratiani decr. I D. 15 c. 3 §. 19 sq.): Item actus beati Siluestri apostolicae sedis praesulis, licet eius, qui conscripsit, nomen ignoretur, a multis tamen in urbe Romana catholicis legi cognouimus, et pro antiquo usu multae hoc imitantur ecclesiae. Item scriptura de inuentione crucis dominicae, et alia scriptura de inuentione capitis beati Iohannis baptistae [a. 453 latine uertit Dionysius Exiguus, Migne P. L. t. 67 p. 417—432], nouellae quidem relationes sunt, et nonnulli eas catholici legunt. Sed cum haec ad catholicorum manus aduenerint, beati Pauli apostoli praecedat sententia (*I. Thess. 5, 21*): Omnia probate, quod bonum est tenete.

Auitus Symmacho papae urbis epist. (ad diu. 20 [18] p. 53 Peiper): Etiamsi pignus reliquiarum sacrae crucis putamus esse uobiscum, a sancto tamen Aeliae urbis antistite hanc specialiter munificentiam credimus expetendam. Qui re uera sacramenti istius ueram et inuiolabilem puritatem loci administratione conseruans, sic desiderabili potens est impertire nos dono, ut ab omni cunctationis absoluat ambiguo.

Idem papae Hierosolymitano (epist. 25 [23] p. 56, 26—57, 6: Vnde obligatus dignationi uestrae debito largitatis per ipsum dependo gratiarum uota, per quem ad me munera peruenerunt non quantitatis pretiis, sed salutis praemiis aestimanda. Ditastis namque sanctificationis opibus pauperiem orbis extremi et obscuritatem solis occidui participato nobiscum fulgidi ortus lumine contigistis. Tersit a prouinciis nostris torpentis religionis rubiginem claritas doni, quae boni supercurrentis irriguo fidem nostram contemplatione munerata

est, cum patefactis in aetate uestra penetralibus caelestium thesaurorum quicquid catholici credere iubemur, inspeximus. Orate, quod superest, ut dignis talia miseritis: commendate nos mysteriis, quae nobis committenda duxistis. Aedificetur his deuotio nostra, regio defendatur, ut indulto nobis pignore salutari, quos terrestris Hierosolymae consortio non censuistis indignos, supernae ac caelestis habitaculo reddatis idoneos.

Excerpta latina barbari e libro Cl. Puteani Paris. 4884 f. 58 v. ed. Schoene, Euseb. I p. 234: Co̩nstantio i Augusto sexto et Licinio minimo primo. Eodem anno manefestatum est honorabile lignum crux dn͠i et saluatoris nostri Ihū Xp͠i in Hierusolima per beatam Helenam imperatrissam et matrem Constantini VIII kł decembris (XVIII kal. octob. coni. Scaliger) quod est thoth XVII.

Liber pontificalis p. 75 Duchesne: Fuit (Eusebius papa a. 309) temporibus Constantini: Sub huius tempora inuenta est crux domini nostri Iesu Christi V. non. mai., et baptizatus est Iudas Quiriacus. Cf. Eusebii papae epistula suppositicia 25. aug. 309 ad episcopos per Campaniam et Tusciam constitutos (Conc. Mansi II col. 424): Crucis ergo domini nostri Iesu Christi, quae nuper, nobis gubernacula sanctae Romanae ecclesiae tenentibus, quinto nonas maias inuenta est, in praedicto kalendarum die inuentionis festum uobis solenniter celebrare mandamus. — Catalogus Felicianus, uita s. Siluestris: Eodem tempore fecit Constantinus Aug. basilica in palatio Sessoriano, ubi etiam de ligno sanctae crucis domini nostri Iesu Christi auro et gemmis conclusit.

Theodosius de situ terrae sanctae c. a. 530 ed. Gildemeister, Bonn 1882: (42) De Caluarie loco usque in Golgotham passus XV, ubi crux domini inuenta est. (84) Inuentio sancte crucis, quando inuenta est ab Helena matre Constantini XVII kal. octobris, et per septem dies in Hierusalem ibi ad sepulcrum domini misse celebrantur et ipsa crux ostenditur. Cod. Sangall. 732 p. 101 sq.: Postea in medio ciuitatis est basilica cubiculus ubi posita est crux domini nostri Ihesu Christi. Postea intrans in basilica ibi inuente tres cruces absconditas; [in Itiner. Hierosolymit. ed. Tobler et Molinier I p. 64 interpolantur haec: Sunt tamen, qui affirmant partem omnem, que corpus domini contigit nudum et sanguine eius tincta fuit, ab omni humano tactu atque conspectu statim in celum raptam fuisse eamque demum in iudicio apparituram *)]

---

*) Cf. s. Chrysostomi de cruce et latrone homil. I (Opp. t. II p. 407 Montf.): Εἶδες πῶς καὶ βασιλείας ὁ σταυρὸς σύμβολον; βούλῃ καὶ ἑτέρωθεν τοῦτο μαθεῖν; οὐκ ἀφῆκεν αὐτὸν

et erat ibi altarius de auro et de argento . . . et in circuitu montis sunt cancelle de argento et ibi est esca ubi fuit persuscitatus; per quem fuit crux Christi declarata et ipsa crux est de auro et gemmas ornata et celum desuper aureum et deforas habet cancellum.

Imp. Iustiniani Constit. 31 [a. 535] (Auth. 28. Nou. 28), 1 p. 183 Zach.: Ἑλενόποντον γὰρ ἅπαϲ καλείϲθω, τοῦτο δὴ τὸ τεθὲν αὐτῷ παρὰ Κωνϲταντίνου τοῦ τῆϲ εὐϲεβοῦϲ λήξεωϲ ὄνομα προφάϲει τῆϲ ϲεμνοτάτηϲ αὐτοῦ μητρόϲ, Ἑλένηϲ φαμὲν τῆϲ εὐϲεβοῦϲ τὴν λῆξιν, ἥπερ ἡμῖν καὶ τὸ θεῖον τῶν Χριϲτιανῶν ἐξεῦρε ϲύμβολον.

Procopius de bello Persico II 11: Ἐπεὶ δὲ τὰ κειμήλια ὁ Χοϲρόηϲ ξύμπαντα εἷλε καὶ αὐτὸν μεθύοντα ἤδη τῇ τῶν χρημάτων ἀφθονίᾳ ὁ Θωμᾶϲ εἶδε, τὸ τοῦ ϲταυροῦ ξύλον ξὺν τῇ θήκῃ ἐξενεγκὼν ἀνέῳγέ τε τὴν θήκην καὶ τὸ ξύλον ἐνδεικνύμενοϲ ‘Ὦ κράτιϲτε βαϲιλεῦ’ ἔφη ‘ταῦτά μοι ἀπολέλειπται μόνα ἐκ πάντων χρημάτων. θήκην μὲν οὖν τήνδε (χρυϲῷ τε γὰρ κεκαλλώπιϲται καὶ λίθοιϲ ἐντίμοιϲ) φθόνοϲ οὐδεὶϲ λαβόντα ϲε ξὺν τοῖϲ ἄλλοιϲ ἅπαϲιν ἔχειν, τουτὶ δὲ τὸ ξύλον ϲωτήριόν τε ἡμῖν καὶ τίμιόν ἐϲτι, τοῦτο, ἱκετεύω ϲε καὶ δέομαι, δόϲ μοι. ὁ μὲν ἱερεὺϲ τοϲαῦτα εἶπε. ξυνεχώρει δὲ ὁ Χοϲρόηϲ καὶ τὴν δέηϲιν ἐπιτελῆ ἐποίει.

Antoninus martyr de locis sanctis 20, c. a. 570 (Itinera Hieros. I p. 102—103): De Golgotha usque ad locum, ubi inuenta erat crux, sunt gressus quinquaginta. In basilica Constantini coherente circa monumentum uel Golgotha, in atrio ipsius basilice, est cubiculum, ubi lignum sancte crucis positum est, quod adorauimus et osculati sumus; nam et titulum, qui super caput Iesu positus erat, in quo scriptum est ‘Iesus Nazarenus rex Iudeorum’ uidi et in manu mea tenui et osculatus sum. Quod lignum crucis de nuce est. Procedente sancta cruce ad adorandum de cubiculo suo et ueniente in atrium, ubi adoratur, eadem hora stella apparet in celo et uenit super locum, ubi crux residet. Et dum adoratur crux, stat supra eam stella, et offertur oleum ad benedicendum ampullis mediis; hora uero, qua tetigerit lignum crucis has ampullas, mox ebullit oleum foras, et nisi citius claudantur, totum refunditur foras. Reuertente cruce in locum suum, stella pariter reuertitur, et post reclusam crucem ultra non apparet stella.

S. Gregorii Turonensis liber in gloria martyrum c. 5: Crux dominica, quae ab Helena Augusta reperta est Hierusolymis, ita quarta et sexta feria adoratur. . . Speciosi autem omni-

---

εἶναι ἐπὶ τῆϲ γῆϲ, ἀλλ’ ἀνέϲπαϲεν αὐτὸν καὶ ἐϲ τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγε. πόθεν τοῦτο δῆλον; ἐπειδὴ μετ’ αὐτοῦ μέλλει ἔρχεϲθαι ἐν τῇ δευτέρᾳ καὶ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουϲίᾳ.

que metallo nobiliores dominicae crucis claui, qui beata membra tenuerunt, ab Helena regina post ipsius sacrae crucis inuentione reperti sunt; et de duobus quidem frenum imperatoris muniuit, quo facilius, si aduersae gentes restitissent principi, hac uirtute fugarentur. De quibus non est ignotum Zacchariam uaticinasse prophetam: 'Erit' inquit 'quod in os equi ponitur, sanctum domini' . . . . tertius proiectus in fretum*), quartum adserunt esse defixum in capite statuae Constantini. . . . Hist. Franc. I 36 (alterius recensionis): 'Huius (Constantini) tempore uenerabile crucis dominicae lignum per studium Aelenae matris repertum est, prodente Iuda Hebraeo, qui post baptismum Quiriacus est uocitatus.

Vita s. Theodori Siceotae († 22. apr. 613) 4, 24 ap. H. Vsener, Religionsgeschichtliche Untersuchungen I p. 285[37]: Καταλαβὼν δὲ τὴν πόθῳ ἐπιζητουμένην τῶν ἁγίων τόπων Χριστοῦ πόλιν Ἱερουσαλὴμ καὶ προσκυνήσας τὸν τίμιον σταυρὸν καὶ τὴν ζωοποιὸν ἀνάστασιν τήν τε τιμίαν [τὴν μίαν cod. Marcian. 359 f. 205[r]] φάτνην καὶ τὴν ἔνδοξον ἀνάληψιν καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἁγιάσματα τῶν ὑπομνημάτων τοῦ σωτηρίου πάθους τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, περιῆλθε καὶ τὰ μοναστήρια πάντα καὶ τοὺς ἐν τοῖς κελλίοις πέριξ καθειργμένους πατέρας καὶ τοὺς ἐν τῇ ἐνδοτέρᾳ ἐρήμῳ ἰδιάζοντας εὐλογούμενος ὑπ' αὐτῶν, καὶ τὴν ἑκάστου τῶν σπουδαιοτέρων πολιτείαν καταμανθάνων ἐσημειοῦτο πρὸς τὸ μιμήσασθαι.

DE CVSTODIA CRVCIS TESTIMONIVM ANTIQVISSIMVM.

Vita s. Porphyrii ep. Gazensis auctore Marco Diacono, interprete Gentiano Herueto cap. 2 [Acta SS. Boll. 26. febr. III p. 647]: (10) Cum haec ita se haberent, audisset autem s. Porphyrii nomen et uitam, qui erat sanctorum locorum sacerdos, Praylius eum accersiit et inuitum ordinauit presbyterum. Quin etiam ei credidit custodiam uenerandi ligni crucis (*c. a. 393*) . . (14) Cum adorassemus sancta loca et uenerandam crucem isque multum esset precatus et lacrimatus, reposuit in aurea theca uenerandam et uiuificam crucem: et cum eam tuto clausisset, exiit, et uadens ad b. Praylium episcopum, tradidit ei claues.

---

*) Cf. Auiti ex homil. lib. XXIII p. 140—141 Peiper: 'dimerso in quoddam herbidum clauo'.

U. C. BERKELEY LIBRARIES
C047796251

